

22

83,3
X-90

Ж. ХОШНИЯЗОВ

ЭПИКАЛЫК ДӘСТҮРЛЕРДИН ДАҰАМЫ

Ә. Шамуратовтың

100 жыллық юбилей сәнесине бағышланады

Ж. Хошаниязов

ЭПИКАЛЫК ДӘСТҮРЛЕРДИҢ ДАҰАМЫ

(Ә. Шамуратовтың 100 жыллық юбилей сәнесине бағышланады)

183026

НӨКИС
«БИЛИМ»
2013

УОК 821.512.121(092) **Ж. Хошниязов. Эпикалық дәстүрлердин**
Шамуратов **дауамы. (Ә. Шамуратовтың 100 жыллық**
КБК 83.3 (5-Қар) **юбилей сәнесине бағышланады). Нөкіс «Билим»**
Х-90 **баспасы, 2013-жыл, 40 бет.**

УОК 821.512.121(092)
Шамуратов
КБК 83.3 (5-Қар)
Х-90

Китапшада белгили шайыр, жазыушы, драматург, жәмийетлик искер Әмет Шамуратовтың дәретиушилик шеберликлери ҳаққында сөз болады. Оның қосықларындағы фольклоризм, сахналық шығармаларындағы халқымыздың тарийхый турмыс мәдениаты, өзи жасаған дәуирдеги турмыс машқалалары, поэмаларындағы, эпикалық дәретиушилик дәстүрлериниң қолланыу усыллары, прозалық шығармаларындағы мазмунлық ҳәм көркемлик өзгешеликлерине илимий бақлаулар жүргизген.

Китап Әмет Шамуратовтың 100 жыллық мерекеси мүнәсибети менен шығарылып отыр. Китапшаны мектеп оқыушылары, талабалар, муғаллимлер улыўма қарақалпақ әдебиятына қызығыушы оқыушылар пайдаланыуы мүмкин.

Пикир билдириуши:

З. Бекбергенова — Филология илимлериниң кандидаты.

Х. Даўлетназаров — шайыр, Өзбекстан Республикасына мийнети синген журналист.

КОСЫҚЛАРДА ХАЛЫҚ ЛАПЫЗЫ

(Әмет Шамуратовтың қосықтары хақында)

Өткен әсирдің дәслепки жылларындағы, әсиресе 30—40-жылларындағы хәзирги каракалпак әдебиятының тарийхына байланыслы мәселелер бүгинги күнге келип, айрықша кунт пенен үйрениүди талап ететуғын өзгешеликleri менен дараланып турады. Себеби, бул дәуирде дөретилген шығармалардың басым бөлеги үгит-нәсият характериндеги бағдарларға ийе болып тутасы менен өткен заманды бийкарлау, жаңа заманды (совет хукиметин) қоллап-қууатлау идеялары менен қандырылған еди. Яғный, дөретиушилик жумысларының тематикасы, мазмунлары, идеялары өз бойларына толық дөретиушилик имканиятларын пайдаланыуға жарамсыз халатта, тек бир тәрәппеме рауажаляныуын дауам етти. Дөретиушилер қәуиминин буннан басқа илажлары да жоқ еди. Жас хукиметти беккемлеу, белгили бир кәлипке түсириу ушын арнаулы сызыктан жүриу, былай-былай шығып кетиуе жол коймау қатаң дықкат-итибарға алынды.

Нәтийжеде миллий әдебиятымыз руухий азығымыз емес, ал, анык максетлерди иске асырыушы куралға айланды. Дөретиушилик өмир баянымыздағы усындай тенденция тап өз миллий ғәрезсизлигимизге ерискенге шекем дауам етти десек асыра айтқан болмаймыз. Бирак, бул иллеттин ең ауыр салмағы өткен әсирдин 30—40-жылларында өмир кеширип, көлем тербеткен дөретиушилеримиздин мойнына түскенин тән альуымыз тийис. Қандай жағдайда да бизин миллий әдебиятымыз—өзимиздин миллий әдебиятымыз, қандай болмасын басып өткен тарийхий жолларымызды көркем бахалаушы факторлардың жыйнағы. Сол дәуирлердеги шөлкем-шалыслықлардың бағдарында көлем тербеткен дөретиушилерди «кәтеликлерге жол қойды», ямаса, «шығармалардың көркемлик дәрежелери хәлсиз» деп айыплау өз мәдений хәм турмыслық тарийхымызды менсинбеу менен барабар екенлигин де есте тутуымыз зәрүр. Ақыры олар, өзлери басларынан кеширген, өзлеринин жан дүньясына тәсир еткен, өз көзлери менен көрген, өз кулақлары менен еситкен күнделикли турмыслық кубылысларды қадағанлық корғанның ишинде турып болса да сәулендириуе еристи. Оны заманагөйлестиремен деп өзгертиу ямаса реставрация ислеудин илажы да жоқ, зәрүрлиги де жоқ. Тек бир нәрсе

анық: олар өз дәуірінің пидайы дәретиушілері еді. Әлбетте, өз дәуірінің мүмкіншіліктеріне арқа сүйен шығарма дәретиуі гүнаға есаптанбаса керек. Тағы бір нәрсе анық: олар өз ана тилимизде миллий әдебиятымыздың имканиятының шеңберин кеңейтиуі үшін баслама болыуға жарамлы ой-пикир мағызларының бетин ашты. Әдебий дәретпелерди көркемлик жақтан жетилистириуіге, мазмунлық жақтан байытыуға, жаңа жанр түрлерин қәлиплестириуіге өз үлеслерин қосты.

Жәмийетлик турмыс ўақыяларын сәўлелендиретуғын миллий әҳмийеттеги образлар галереясын ислеп шықты. Өткенди шолыу аркалы келешекке туўры жол таңлаўдың салыстырмалы усыллары сол дәуир ушын оғада характерли белгилериниң бири болды. Атадан-балаға үгит-нәсият түринде айтылып киятырған дәстүрли дәретиушилик тәжирийбелериниң өриси кеңейип, жаңа бағдардың қәлиплесиуі басқышларын пайда етти. Ең баслысы, аты аталып атырған дәуирдеги миллий әдебий жетискенликлеримиздиң тийкары—халық ауызеки дәретпелерин хәр қыйлы әдебий жанрлардың мүмкиншіликлерине қарай пайдалана билиуі шеберликлерин әмелге асырғанлығында болып табылады.

Хақыйқатында да усы дәуирлерде дәретиушилик ислери менен шуғылланған хәр бир қәлемкеш өзлериниң шығармаларында ата-бабаларымыздан мийрас болып киятырған ең жақсы фольклорлық үлгилерде қайтадан жаңғыртты десек қәтелеспеймиз. Егер сөз етип отырған мәселеге усы көзқарастан қатнас жасап, елимиздеги сиясий хәрекетлердиң кескинлесиуі жағдайларының әдебий орталығымызға күшли тәсирлерин есапқа алсақ, онда бизиң миллий дәретиушілеримиз «оттың ишинде пахтаны сақлауға уқыплы болған» деген түсиник келип шығады. Олар қандай жанрда, қандай темада шығармалар жазса да фольклорлық мағлыұматларды орынлы жеринде пайдаланыўдан жалыққан емес. Демек, терең тамырлардан нәр алған миллий әдебиятымыз байтерегиниң өзлеримизге мүнәсип қәдириятларымыз екенлигин ҳәзирги миллий ғәрезсизлигимиз минберинде турып тән алыўымыз шәрт. Егер оларды бийкарлау, итибар бермеу, атлап өтиу тенденциясын әмелге асырыуға жол қойсақ, онда өзимиз басып өткен мәдений-тарийхый-жәмийетлик турмысымызға қылаплық еткенлер қатарынан орын алыўымыз анық. Өтмиштеги басымыздан кеширген хәр қандай жетискенликлеримиз де, кемшиликлеримиз де бизиң бүгинги күнимиздиң хәм келешегимиздиң зәуүрликлерин қанаатландырыуға хызмет етиу имканиятлары мол екенлигин миллий ғәрезсизлигимизди беккемлеу мақсетиндеги алдымызға қойған талаптарды хәм ўазыйпаларды белгилеп береді.

«Халық өзлериниң ким екенликлерин билиўи ушын, өзлери шайырларын дәретеди» деген даналық гәп бар. Хәқыйкатында да өткен әсирдиң 20—30-жылларында халықтың тилинен сөйлейтуғын, мурат-мақсетлерин, әрман-тилеклерин, күнделикли турмыс кеширмелерин, кемшиликлерин, бағдарлаўшы жолларын, тәжирийбелерин сәўлелендиретуғын жаңа руўхтағы шығармалар пайда бола баслады. Тек пайда болыўы менен шекленип қалмай, ол қәлиплести хәм раўажланыў жолларын тапты. Нәтийжеде сол дәўирге характерли болған эпикалық, поэтикалық, драмалық изленислер жүзеге келди. Миллий әдебиятымызды жаңа жанрлар менен байытыўға мол имканиятлар туўылды. Әсиресе, сол дәўирде поэзиялық дәретпелер менен бир қатарда сахналық шығармалардың айтарлықтай дәрежеде кең хәўиж алыўы айрықша қызығыўшылықты пайда етеди. Биз әдебиятымыз тарийхына нәзер таслап қарасак, сол дәўирдеги дәретиўшилердиң басым бөлегиниң бир жанр менен шекленип қалмай, хәр қыйлы жанрларда қәлем тербеткенлигиниң гүўасы боламыз. Мәселен Ж.Аймурзаев шайыр, жазыўшы, драматург, А. Бегимов шайыр, жазыўшы, Н. Дәўқараев жазыўшы, алым, драматург, А. Шамуратов шайыр, жазыўшы, драматург, М. Дәрибаев шайыр, жазыўшы, С. Хожаниязов жазыўшы, драматург, шайыр хәм тағы басқа авторлардың атларын келтирип өтиўимиз мүмкин. Бундай көп қырлы талант ийелериниң жетилисип шығыўы әлбетте, сол дәўирдеги жәмийетлик талап дәрежесиндеги зөрүрликлер еди. Себеби, халықты ғалаба саўатландырыў мәселеси бас ўазыйпа болып турған бир пайытта олардың ири көлемли эпикалық шығармалар оқыўға имканиятлар жоқ еди. Оның орнына қысқа қосықлар, поэмалар, сахналық дәретпелер менен шуғылланыў анағұрлым тийимли болды. Әсиресе, драматургияның кескин раўажланыўы да усы себеплер менен тиккелей байланыслы екенлигин де ескертип өткенимиз жөн. Жаңа цивилизациялық басқышқа қәдем қойған адамлардың руўхый талап-ларын өз көзлери менен көрип, кулақлары менен еситетуғын хәм кеўиллерине қабыл ететуғын қосықлар менен сахналық шығармалар ғана қанаатландырыўы мүмкин еди. Анығырағы саўатсыз яки шала саўат орталық ушын бул әдебий жанрлар оғада қолайлы мүмкиншиликлерге ийе болды. Әлбетте, бул дәўирде прозалық шығармалар жазылмады деп үзил-кесил айта алмаймыз. Әмет Шамуратовтың «Ески мектепте», Н. Дәўқараевтың «Интернатта» гүрринҗлери, Мырзағалий Дәрибаевтың «Мыңлардың бири» повести, Сейфулғабит Мажитовтың бир қатар гүрринҗлери менен «Кулмурат», «Он тоғыз», «Сүйин хәм Сара» сыяклы жәрияланбаған романлары жазылды. Деген менен, бул

жанрлар поэзия хәм драматургия жанрларындай ғалаба кең қатлам-лылыққа ийе бола алмады. Бирақ, миллий үлкен әдебиетке баслама ретиндеги жанрлар сыпатында әҳмийетли болды.

Таңқаларлық тағы бир жағдай. Елеге шекем кәниге әдебиетшы-алымлар хәм дәретиўшилер орталығында әдебий жанрлар ишинде драматургия жанры ең қыйын жанрларының бири екенлиги тән алынған хәм дәретиўшилиқ асқарының шыңы сыпатында баҳаланған. Соған қарамастан 20—30-жыллардағы (XX ә.) бизиң дәретиўшилигимиздиң басым бөлегиниң өз уқыпшылықларын сахналық шығармалар жазыў арқалы көрсетиўи айрықша қызығыўшылықлар туўдырады. Дурыс, олар дәреткен пьесалық, инсценировкалық, комедиялық шығармалар жоқары талап дәрәжесинде жазылмаса да, сол қыйын иске қол урылды. Оны сол дәуир ушын зәрүр жанр сыпатында қабыл етти. Оның есесине, миллий әдебиятымызда бурыннан қәлиплесип қиятырған ҳәзир жуўаплық, шешенлик, ҳәзилкешлик, тапқырлық пазыйлетлер жанрдың қәлиплесиўин тәмийинлеўде күшли тәсирин тийгизди. Ал, поэзия жанры болса, әзелден халқымыздың қаны менен тәнине, үрп-әдет дәстүрлерине сиңисип, олар менен бирге жасап қиятырған дәретиўшилиқ дәстүр дәрәжесинде өзиниң жаңа бағдарда раўажланыў басқышларын бастан кеширди.

Өткен әсирдиң 20—30-жыллары пайда болған дәретпелердиң өзине тән өзгешеликлери тийкарынан үгит-нәсият бағдарындағы халықты ғалаба саўатландырыў, елдеги жаңа турмыслық өзгерислердиң әҳмийетин ашып бериў, хожалық тараўларындағы қахарманлық жанрлардың үлгилерин кең жәриялы етиў, қарым-қатнастардың миллийлик өзгешеликлерин хұрметлеў, ата-аналар хәм перзентлер арасындағы аўызбиршилик өз ара жәрдем хәм мийирманлық идеяларын сәўлелендириў, ески турмыслық тәжирийбелердиң гейпара зиянлы ақыбетлерин болдырмаў мақсетиндеги образластырылған хәм көркем-лестирилген ой-пикирлер менен ортақласыў, екінши ўатандарлық урыс жылларындағы жерлеслеримиздиң фашизмге қарсы қахарманлықларын, Ыатанымызға болған садықлықларын тәрийиплеў, басқа халықлар менен дослық мүнәсибет идеяларын жаратыў, дүнъя жүзиниң айырым орынларында жүз берип атырған жәмийетлик қарама-қарсылықларға өз көзқарастарын билдириў хәм т.б. заманагөй талапларға қаратылған дәретпелерден ибарат болды. Әлбетте, булардың өзегинде коммунистлик идеялардың турғанлығын бийкарлай алмаймыз. Бирақ, олар миллий ана тилимиздеги, халқымыздың турмыслық тәжирийбелери менен қандырылған сюжетлерге, эпизодларға образлылыққа, көркемликке

бай шығармалар екенлігін дыққат-итибарға алыуымыз шәрт. Өйткени, ол бизің ата-бабаларымыз басып өткен тарихый жолымыздың бир бөлегі. Оны халқымыздың тарихый өмирбаянынан алып таслау, санамызға мәжбүрий, зорлық пенен енгизилген кемшиликлерди мойынламау менен барабар. Ал, сол дәуірлердегі әдебий дәретиушлик жетискенликлеримиз хаккында сөз етеугын болсақ, онда жаңа цивилизациялық өзгерислерге тунғыш кәдемлерин атлаған, заманына ылайық шығарма дәретиу ғалма-ғалларын басларынан кеширип атырған жазыушы, шайыр, драматурглеримиздің излениушлик хәрәкетлериниң жемисли нәтийжелерин көремиз.

Хәр бир дәуір машқалаларын тәрийиплеу, жеке дәретиушиниң уқыбына, қәбилетине байланысly хәр қыйлы баян етиледі, ямаса, образлылық, мазмунлық, көркемлик өзгешеликлерге ийе болады. Бирақ тоталитар жәмийетте идеялық турақлылықты саклау қатан қадағалау астына алынатуғын болғанлықтан шығармалардың идеялық жемислери хәмме дәретиушилер ушын бирдей болыуы шәрт. Усындай жағдайларды өз басынан кеширген, миллий әдебиятымыз тарихында белгили орны бар, әдебиятымызды жаңа жанр менен, жаңа түрлер менен қәлиплестириуте, рауажландырыуға үлес қосқан шайыр, жазыушы, драматург Әмет Шамуратов болып табылады. Оның дәретпелеринде өзи жасаған дәуирдің елеули тәрәплерин сәулендендетуғын факторлық характердегі көркемлескен уақыялар, образлар көплен ушырасады. Тилекке қарсы ойына алған, жобаластырған, хәттеки баслап қойған шығармаларының көпшилигин жуумақтап, жарыққа шығарыуға үлгере алмады. Оның дәретиушлик өмири бары-жоғы жигирма жылға шамалас уақыт дауам етти. Бирақ усы қысқа уақыттың өзінде де ол изги әуладларға үлги боларлық әдебий мийрасларды қалдырыуға еристи хәм 30-жыллардағы (XX ә.) дәретиушилер орталығында халқымызды хәр тәрәплеме рууҳландырыуға бағдарланған заманагөй қосықлар, поэмалар, гүрриндер, сахналық шығармалар жазыу менен бирге қарақалпақ тилине ең жақсы дәретпелерден аудармалар ислеп, айырым белгили жазыушылардың дәретиушлик шеберликлери хаккында мақалалар жәриялауы, оның көп қырлы талант ийеси болғанынан дәлалат береді. Ол өз дәуириниң алдыңғы адамларының бири қатарында жәмийетлик ислерге жедел араласып миллий мәдениатымыз хәм әдебиятымыз тарауындағы машқалаларды шөлкемлестириуши, басқарыушы сыпатында да белсендилик көрсетти. Өзиниң аз ғана өмириниң ишинде үлкен дәретиушлик хәм шөлкемлестириушлик жумысларды әмелге асырып, ел-халқының ардақлы азаматы болыуға ерискен үлкен

ғайраткерлериміз қатарынан орын алыуға да имканият тапты. Әмет Шамуратов өз қолы менен жазған өмірбаянында өзінің өмір жолындағы бағдарлы өзгерістерді былайынша сәулегендіріп береді: Мен, Шамуратов Әмет 1912-жылы Қарақалпақстан АССРның Хожели районындағы №1 ауылында туылдым. Әкем октябрь революциясына шекем дийқаншылықты кәр етип, әпиұайы дийқан болған.

Шаңарағымызда әкем, өгей анам, үлкен әжағам, үш иним, бир қарындасым, бәриміз сегіз жан едик. Хожалығымызда бир өгиз арбамыз бар еди. Бир сыйыр, бир-еки қой хәм қара үйиміз болды. Үлкен ағам көпшилик уақтын киси есигинде хызметте өткерди. Атам Кегейли районының 11-ауылында тұрып, мұдамы дийқаншылық пенен күн көрген. Ал, мениң әкем, мен туылмастан бурын олардан басқа шығып кеткен. Атам өлген соң үлкен әжағам сол жерде, хәзирги Кегейли районына қараслы 11-ауылда, «Бахытлы» колхозында турақлап қалды. Әкемнің меншик жери, турақлы мәкан жайы болмаған. Ол Хожелиге жақын жердеги №1 «Шомақ ауыл»да хәм Кегейлидеги 11-ауылда хәм т.б. орынларға мәкан басып хәр сапары бир, бир ярым танап партау жерлерге дийқаншылық еткен.

1920-жылы әкем Кегейлиден Хожели қаласының өзине қайтадан көшип келди. Дәслепки жыллары пахтадан бөз ислеу (пахтаны қолдан қайта ислеу) менен шуғылланған. 1922-жылдың гүзинен баслап 1929-жылға шекем сауда-сатық тарауында қарауыл, складшы хәм «Өзбексауда»да сатыушы, соң ширкет складшысы болып ислеген. 1929-жылы бириншилерден болып Хожели районындағы Калинин атындағы колхоздың 4-ауылына колхозшы болып киреди хәм сол ауылда 1932-жылы қайтыс болады. Хәзир үлкен ағам сол колхозда жасайды. Қарындасым турмысқа шыққан Кегейлиде турақласқан. Күйеуи районлық атқарыу комитетинде кадрлар бөлимин басқарады.

Мен 1926-жылға шекем өз шаңарағымда жасадым. 1926-жылы бәхәрде ОКРОНО Хожели РайОНОсы мени Шымбайдағы «Коммуна» мектеп-интернатына оқыуға жиберди. Ол жерден бир жылдан кейин Қазақстанның Қызыл Орда қаласына оқыуға кеттим. Халық билимлендириу тарауының уйғарыуы менен Қазақстан АССРының Оренбург қаласындағы 7 жыллық қазақ мектебине оқыуға түстим. 1930-жылға шекем 7 жыллық мектептің 4-класын питкерип, жазғы демалысқа келгенимде Хожели қаласында жұмыс ислеп қалып қойдым.

1. IX 1930-жылдан 1.1. 1931-жылға шекем баслауыш мектепте муғаллим.

1.1. 1931-жылдан 1.VII. 1931-жылға шекем РайОНОда инспектор.

1. VII. 1. 10. 1931-жылға шекем районлық атқарыу комитетинин хаткери.

1. I. 1932-жылдан I.VII. 1932-жылға шекем Ташкенттеги САГУдин жумысшылар факультетиниң (Рабфак) таярлык бөлиминде оқыдым.

1. X. 1932-жылдан I. IV. 1933-жылға шекем МТСта от-шөп таярлау станциясының баслығы болып, мәкеме жабылып қалыуына байланыслы жумыстан шықтым.

1. XIII. 1933-жылы Москвадағы Мал шаруашылық институты жанындағы зоологиялық жумысшылар факультетине оқыуға кирип, оны 1936-жылы питкерип шықтым.

1. IX. 1936-жылдан 22.XII. 1937-жылға шекем ҚҚАССР Билимлендириу тарауының китапханалар бойынша инспекторы.

22. XII. 1937-жылдан, 11.III. 1940-жылға шекем Карақалпақстан баспасының жууашлы редакторы, көркем әдебиат бөлиминиң баслығы болып иследим.

11. III. 1940-жылдың соңына шекем Өзбекстан Орайлық Комитети менен ҚҚАССР обкомының тастыйықлауы бойынша Өзбекстан мәмлекетлик баспасының көркем әдебиат бөлиминиң директоры болдым.

1926-жылдан 1939-жылға шекем ВЛКСМ қатарында болдым.

1939-жылдан ВКП(б)ға кандидат болып қабылдандым.

1939-жылдан СССР жазыушылар союзының ағзасыман.

Бул мағлыұматлар Әмет Шамуратовтың 1940-жылы жазған өмирбаяны болып, оның үй архивинде сақлаулы турған рус тилинде жазылған қолжазба нускадан алынды. Оның 1950-жылы жазған өмирбаянында соңғы он жылдағы (1940—1950) жумыс орынлары туұралы мағлыұматларды да келтиргенди мақул көрдик.

1941—1944-жылларда ҚҚАССР Совнаркомның баслығының орынбасары, 1945—1947-жылларда илим-изертлеу институтында әдебиат илимин изертлеу жумысында, тил хәм әдебиат илим-изертлеу институтының директорының орынбасары хәм Министрлер Советиниң искусство (сәният) бөлим баслығы болып иследим.

1947—1950-жыллар аралығында Москвадағы Жоқары Партия мектебин оқып питкердим. 1941-жылдың март айынан баслап коммунистлер партиясы қатарына қабыл етилдим.

Әмет Шамуратовтың өмириниң соңғы жылларына тийисли мағлыұматлар оның мийнет дәптершесинен алынды:

1950—1951-жыллар аралығында Министрлер Кеңеси Баслығының орынбасары. ҚҚАССР, Нөкис қаласы.

1951—1952-жыллар аралығында Карақалпақстан Жазыушылар аұқамының баслығы. ҚҚАССР, Нөкис қаласы.

1952-жылдан өмиринин ақырына шекем Нокис қалалық партия комитетинің екінші секретары. 1953-жылдың 18-май күні қайтыс болған.

Усы өмирбаяндағы хронологиялық көрсеткішлердің өзі-ақ Әмет Шамуратовтың нағыз ел перзенти болып жетилисіу жолларын белгілеп бере алады. Буннан тысқары, бул рәсмий көрсеткіште «жасырын» қалған руўхый дөретиўшилиқ өмирбаянының да жарқын излери сақланғаны анық. Ол қай жерде, қандай жұмыстарда ислемесин кеўлине уялап қалған дөретиўшилиқ өнерине садық халында шуғылланыўын даўам етип, бар талантын қәлиплестириўге, имканиятларын кеңейтиўге, шеберликлерин раўажландырыўға жалықпады. Нәтийжеде өз дәўирине ылайық, кейинги дәўир ўәкиллерине үлги болатуғын, тарийхый турмыс-лық мотивлерге бай, әдебий-көркем эстетикалық қунлылыққа ийе шығармалары миллий әдебиятымыз тарийхының ажыралмас мүлкине айланды. Әсиресе, Әмет Шамуратовтың қосықларында дәўир нәпеси басқа жанрдағы дөретпелери менен салыстырғанда анағұрлым кеңирек хәм анығырақ сәўлеленеди. Қосықларындағы тематикалық кеңлик, мазмунлық үйлесимлик пенен ушласып, хәр қыйлы бағдардағы ой-пикир еркинлигин пайда етеди.

Оның қосықлары 1930-жыллардың екінші ярымынан баслап әдебий альманахларда жийи шыға баслады. Биринши қосықлар топламы 1940-жылы «Сыйлық» деген ат пенен жәрияланған. Кейин «Ўатан хаққында қосықлар» (1943), «Бахыт қосықлары» (1949) топламлары жарық көрди. Бул топламлардың атамаларына қарап отырып-ақ шайырдың дәўирлик, турмыслық зәрүрликлерге ылайық түрде поэтикалық пикирлеў шеберлигин басшылыққа алғанлығын түсине аламыз.

Оның ең дәслепки қосықлары халықты ғалаба саўатландырыўға бағдарланған шақырық түриндеги идеялардан ибарат болды. Саўатланыў, тәлим-тәрбия алыў адамды өз имканиятларын өзи билиўи хәм жетилисип раўажланып барыўи ушын зәрүрлигин үгит-нәсиятлап, бул мәселеде, жаслардың орнының өз алдына екенлиги анық итибарға алынады. Мәселен, ол «Талабым бар», «Билимди гөзле» қосықларының мазмунын тиккелей жасларға қаратады хәм оның нәтийжелерин қысқа поэтикалық жол менен тәрийиплеп береді. «Талабым бар» қосығының бөнт қатарлары рифмаласқан формада классикалық усылда жазылса, «Билимди гөзле!», «Умтылып, серменип билимди гөзле!» деген сыяқты қатарлар миллий фольклорлық колоритлер менен байытылып берилген.

Ол «Оқымақ-билмек» қосығында да оқып билиўдин адам руўхый дүньясына күшли тәсир етеуғынлығын көркем қатарлар менен дәлил-леп:

Хәр ким өзи түсинбеги керекти,
Билмек лазым ҳаслындағы деректи,...
Ким қалай, қай ўақта турмыс кеширди,
Ким жылап, ким күлип, қанша есирди?
Не бир дүркин-дүркин заманлар өтти,
Бул заманға қалайынша кеп жетти?
Бул ушын оқымақ, үйренбек, билмек,
Ҳасыл ой-пикирди қулаққа илмек...

деген сыяқлы адам ықласына дәлде беретугын қосық қатарларында хәзирги ғәрезсизлигимиз дәуирине тийисли машқалалардың да ушлығы көринеди.

Ҳақыйқатында биз өз дереклеримизди билиўге, үйрениўге ҳәм оларды жәмийетимиз мәплери ушын илажы болғанынша орынлы пайдаланыўға толық имканиятлар алдық. Усыннан шыға отырып, Әмет Шамуратов азғантай да болса халқымыздың ишки руўхый талапларына сүйенип, ең зәрүрли машқалаларды ортаға таслап, жәмийетимизге ылайық пикирлерди дәл сәўлелендире алған деп баҳалай аламыз.

Шайырдың қәдеминиң төселиўин тәмийинлеўши миллий турмыс-лық дереклердин бири—бул аўыл темасы. Ол не жазса да, қандай темада жазса да, аўыл турмысына байланыслы детальларды, сюжетлерди, образларды шетлеп өткен жоқ. Ал, тиккелей усы темаға арналған қосықлары да бир талай. Оларды хәр қыйлы өзгерислер, жаңалықлар, тәбият гөззаллықлары, аўыл адамларының ықласлары, сүйинишлери, күйинишлери, мийнет майданындағы мәртликлери өз сәўлелениўлерин тапқан ҳәм миллий туйғылар менен қандырылған. Мәселен, «Колхоз қызы» қосығындағы пайдаланылған:

Аппақ ашық ай жүзлери,
Шийриннен татлы сөзлери,
Нур шашып турған көзлери...

сыяқлы дәстүрли келбет дәретиў усыллары халық қосықларында, дәстанларымызда жийи қолланылатугын үйреншикли қатарлар. Буны шайыр өзиниң ишки пикирлеў дүньясының елегинен өткизип, өзи жасап атырған орталық ушын тәсиршең етип усыныўға ерискен. Миллий дәстанларымызда жийи сөз болатугын батырлардың атлары ҳаққындағы халықлық түсиниклер тийкарында автор өзиниң «Ақ боз ат» деген қосығын дәреткен. Яғный, ата-бабаларымыздың атқа болған

ыкласын өзине терең кабыл етип, оның қыйын пайытларында адамға жәрдемге келетуғын қасийетлерин ашып бериўди хәзирги поэтикалық пикирлеў дәрежесинде сәўлелендиреди:

Жаныўар ақ боз ат, шапқыр ақ боз ат,
Жылы фермасында жүрген салтанат,
Саўашта жолдассан, жумыста даңқым,
Колхозымда көлик хәм исте қуўат...

деп айтып аўыл турмысындағы, саўаштағы хызметлерин улыўмаластырыўшы фактлерди орынлы хәм ретли пайдаланады.

Шайыр тәбиятты бақлаўшы, оның имканийтларынан илхамланыўшы, ләззетлениўши өзгешеликлери менен де көзге түседи. Оның көз алдында тәбият көринислери жанлы, тәсиршен ишки руўхый дүньясы менен жупкерлестирилген поэтикалық бақлаўлардан ибарат. Оның «Бизин елде», «Ғаз келди», «Әмиўдәрә», «Дәрә сыры» сыяқлы бир қатар қосықлары басым тәрәпи менен пейзажлық характерге ийе. Буларда ана-тәбиятымыздың жанлы көринислери, көркем халықлық баянлаў усыллар менен бериледи. «Бәхәр келди» қосығындағы:

Қатар-қатар ғанқылдасып,
Бәлент-бәлент бултты басып,
Шөл-жәзийра қырды асып,
Жетти ғазыў-өрдеклери,

дегенге метзес сүүрет хәрәкетлердин шайыр сезимлери менен уйғынласқан нәтийжелери усы тақылеттеги дәрәтпелеринин барлығына да тән. Оның қосықларының фольклорлық дәрәтиўшилиик дәстүрлеринен шебер хәм пукта пайдаланған халда, оларға жаңа мазмун, жаңа шырай бериўге қәбилетли болғанлығын сезинемиз.

Әмет Шамуратовтың мухаббат бабындағы қосықларының мазмунлары да халық лирикасының шербетлери менен қандырылған,

Ашық болдым бир жананға,
Қасы қара, шашы сүмбил,
Еки бети қызыл алма,
Хеш мини жоқ ашылған гүл...

Бундағы пайдаланылған турақлы эпитетлер халық аўызеки дәрәтпелеринде жийи ушырасып туратуғынлығына итибар берип, олардың

шайыр қалбиндегі сәулеленіу дәрежелерінің утымлылығын анық көре аламыз. Шайыр «Өйпбей бала» қосығында тиккелей халқымыздың тәрбиялық принциптеріне байланысты болған қызларымыздағы ийбе, уят, ар-намыс туйғыларын интимлик басқыштан анық сәулелендіріуіге ериседи. Ата-бабаларымыз жасап өткен орталықта жигит-қызлардың жеке сәубетлесіуінде жигит төрепинен қызға жағымлы хәрекетлер исленсе қыз өз сезим-туйғыларын бир жағынан жасырған болып, бир жағынан кеулин билдирген болып «өйпбей бала» деп шәртли түрде айтағуғын болған. Бул сөзди жигит өзінің тилеклерін мақуллаушы белги сыпатында қабыл етип, ушырасыудың буннан кейинги басқышларын әмелге асырыуға жол ашылды деп түсінген. Бундай сөзди қолланыу ұсыллары кейинги ўақытларда Ибрайым Юсуповтың, Төлепберген Мәтмуратовтың («Жаман баласаң») дәретпелерінде де қолланылғанын билеміз. Шайыр өзінің интим лирикасында халқымыздың турмысында кең қолланылатуғын нәзик түйинлерди тауып, олардың шешимлерін анықлауды ықшам поэтикалық көркемлик пенен әмелге асырады.

Әмет Шамуратов жаслар арасындағы (қыз бенен жигит) өз ара мүнәсибетлерди өзінің урыс темасына арналған шығармаларында дауам еттирди. Оның қосықларының басым бөлегінде усы темаға бағышланғанын ескертиуимиз тийис. Буның себеби, шайырдың дәретиушилик қәбилети жаңа күшке минген пайытта екінши дүнья жүзилик урыстың басланыуы оның руўхый дүньясына да ауыр соққы болды хәм дәретиушилик бағдарын кескин өзгертиуіге мәжбүр еди. Ол да өз кәлемлестаманласлары сыяқты урысты жеккөриушилик сезимлери менен толы, жеңиске исеним туйғылары менен байытылған шығармалар жазыуға киристи. Оның «Жоқ етемиз», «Бар балам, бар!», «Өш ал!» сыяклы бир қатар қосықлары урыстың басланған күнлерінде-ақ жазылып, ўатанпәрўарлық сезимлерге толы жалынлы шақырықларды ортаға таслайды. Қахарманлық дәстанларда ушырасатуғын метафорлық, эпитетлик, аллитеризациялық ұсыллардың бул дәретпелерде жийи пайдаланыуы («Күшимиз мол, уласып қол», «Қыран болып, думан болып..., Суўды сызып, бултты бузып»...) хәм т.б. шайырдың миллий халықлық сана-сезимлерди хұрметлеудин жемиси хәм дәстүрий дәретиушилик нәтийжелери болып табылады. Оның Еркебайы («Бар балам, бар») да қахарманлық дәстанлардағыдай ата-анасынан руқсат сорап пәтиясын алып, жаўды жексен етип қайтыу ушын урысқа атланады. Минетуғын көлиги ат, жаў кураллары да қылыш, қалқан:

Тезирек қосыл топарға,
Күшинди жыйып бас алға,

Сайлап минип тулпарды,
Полат қылып ал қолға...

деп атасы улына усындай миллий көзқарастағы рухландырыушы мәсләхәт берди. Әлбетте, поэтикалық образ дәретиүдеги бундай «шегинис» автордың сол дәуирдеги урыс қуралларының жетискенликлерин билмеуинен емес, ал, өз оқыушыларының қабыл етиү дәрежелерин сәйкеслендириү жолы менен бәрше түсиникли халықлық дәстүрий жолды таңлауы менен дараланып турады.

Шайырдың қосықтарында сәлем хат түріндеги фронт пенен тылдағы мәртлик ислерди сәулелендириүши, яғнай душпанлардың үстинен жеңиске ерисиү ушын жанларын пидә етип жүрген жерлеслеримиздің (әкелер, ағалар, перзентлер, сүйген жигитлер) хәм аўылдың мийнет майданындағы қызғын хәрекетлерди, табысларды бир мақсетке жеңиске бағдарлаушы хабарлар арқалы, анығырағы, хабар типиндеги поэтикалық шешимлер жәрдемінде баянлау усыллары да унамлы нәтийжелер берген деп айта аламыз.

Хақыйқатында да хат түріндеги қосықтар жазыу урыс жылларында кең хәуиғ алғанлығы хәммеге мәлим. Буның себеби де белгили. Хәттеки, шайырлық уқыбы жоқ фронттағы әскерлер менен тылдағы сүйген ярын күтип жүрген қызлардың өз сағынышларын, күйинишлерин, сүйинишлерин, исенимлерин қосық қатарлары арқалы баянлауы анағурлым тәсиршен хәм қолайлырақ болатуғын еди. Өйткени, урыс зардабы, жеңиске исеним, айралық дәртлери көпшиликти шайыр етип жиберген еди. Егер сол қыйын-қыстау жыллардағы кеширмелер хақында жыйналып үлгерген фольклорлық мағлұматларға нәзер таслайтуғын болсак, олардың көпшилигиниң авторы белгисиз хат түріндеги қосықтар курайды. Бул факт. Демек, Әмет Шамуратовтың да усы үлкен ағымның басында жүриүи тәбийий халат болып табылады. Оның «Сәлем сизге фронттағы улыннан», «Көрисемиз», «Көз көрер сүйип кушқанды», «Сәўдигим» хәм т.б. қосықтары, хат-диалог түріндеги «Аман» дәретпеси пикиримиздің айқын дәлили. Булардың да оқылыуы ықшам, формалық жактан да, көркемлик жактан да халық қосықтарын еслететуғын тәреплери басым көринеди.

Мәселен:

Арысланың жүрипти қызған сауашта,
Батыр боп тууылғанман мен озал баста...

Қайтпас билегім бар шаршап талмастай
Пәтлі қуатым бар өткір алмастай...

(«Сәлем сизге фронттағы улыңнан») ямаса:

Бағ ишинен қызыл гүллер тергеним,
Сениң менен сайран етіп жүргеним...

(«Сәудигім») хәм т.б. усы сыяқлы қатарлардың барлығы да халық қосықтарының ажыралмас үлгилери болып табылады. Шайыр бундай имканиятларды өзлестіріу арқалы заман талаптарына ылайықластырылған жаңа көркем мазмун пайда етеди хәм формалық сыпат беріуіге ериседи.

Әскерий темадағы қосықларда фольклоризмлердің тийкарғы дереклери қахарманлық дәстанларда жиий қолланылатуғын халық поэтикасы менен тығыз байланыста сәуленеди:

Астыма мингеним полаттан тулпар,
Желиси көз илмес, мысалы суңқар,
Айбаты құдиретлі, әжайып күнхәр...
Шапса қытыш, атса мылтық өтпейди,
Жауларын жеңбесе кеулі питпейди...

(«Тилек») хәм т.б. қатарларда шайырдың урыста жүрген заманластарының образлары миллий эпикалық қахарманларымыздың (Алпамыс, Қоблан, Гүлайым, Едиге хәм т.б.) физикалық хәм руұхый имканиятларын еслетеди. Бундай болыуы тәбийий кубылыс. Неге десеніз, шайыр өзинің дәретиушилик өнерин әмелге асырыуда ата-бабаларымыздан мийрас болып қиятырған қәдириятлардан саға алған, олардан илхамланған, пайыты келгенде орынлы пайдаланған.

Урыстан кейинги жеңіс салтанаты да шайырдың қәлемин тебирендирмей қойған жоқ. Ол өзинің зарығып күткен күни келгенде, көп пенен бирге қуанып, олардың көкіреклеріндеги шадлыққа толы мәүритлерин алғыслайтуғын қосықлар жазды. Оның «Шад хабар», «Сауаштан келди», «Бәхәр шақырығы», «Умытылмас жаз» хәм т.б. қосықларында «Түнекти басып, нурларын шашқан алтын күн», «Жерди күңирентип шалынған жеңіс сазлары», «Батырларға мәңгі даңқ алып берген күн», «Мәдаткар Ұатанға» ырзашылық туйғылары айрықша ынтықлық пенен сәуленеди. Ол:

Хәмме жерде бүгін шадлы куўаныш,
Кекли жаўдан алынған соң ар-намыс,
Инкарым — деп ат жылаўын усадым
Сауаштан келгендей батыр Алпамыс

(«Сауаштан келди») деп жаўды женип қайтқан халық батырларын алғыслаўға оғада ҳақылы еди.

Урыстан кейинги дәуірлерде фашизм үстинен жеңис руўхының епкини менен елимизди қайта тиклеў жумыслары қызғын басланып кетти. Парахатшылық мәплерин қәлиплестириўши жаңа жобалар тийкарында бир қатар әмелий илажлар ислене баслады. Әмет Шамуратов усындай өзгерислердің гүўасы сыпатында айналамыздағы жүз берип атырған жаңалықларға шайрана нәзер таслап, оларды мақтаныш етти, әхмийетлерин үгит-нәсиятлады, келешектеги орнын белгилеп берди. Бундай дәретпелердің қатарына «Тулпар қус», «Тракторшы», «Тақыятас», «Кутлы болсын жаңа жылыңыз», «Сәлем Жаңа жыл», «Жаңа жыл» ҳәм т.б. қосықларын атап өтиўимиз мүмкин. Мәселен, «Тақыятас» қосығында шайыр аграр өнимлерге бейимлескен жеримиздің электр энергиясының жәрдеминде камал табыў мүмкинлигин айта келип, бул кутлы мөкәнда завод-фабрикалар қурыў, елдин, халықтың турмысын абаданластырыў зәрүрликлерин сөз етеди. Оның «Тракторшы», «Тулпар қус» қосықлары жәмийетлик орталығымызға сиңисип атырған жаңа техникалық жетискенликлерди үгит-нәсиятлайды. Олардың турмысымызға қолайлығын, адамларға пайдалылығын оқыўшыларға түсиникли халықлық усыллар менен жеткерип бериўди басшылыққа алады.

Гүрлеп ушқан қос қанатлы,
Бултта жүзген салтанатлы,
Жақын еткен узақ жақты,
Тулпар куста келемен.
Шады-қоррам болып тасып,
Таў ҳәм бийик қырдан асып,
Не бир үлкен бултты басып,
Көкте ушып келемен

(«Тулпар қус»). Бул қосықтағы самолёттың тулпар қусқа теңелиўинин өзи халықлық сананың нәтийжелери. Автор шәртли түрде усы нәзик түйинди таўып «Таў ҳәм бийик қырдан асып, не бир үлкен бултты басып» ушатуғын қәдимнен қиятырған ушар ат-тулпарларымыздың

пазыйлетлерин, сол дәуир жаңалығы самолёттиң өзгешеликлерин поэтикалық мақсетте баянлау ушын пайдаланады. Ал, «Тракторшы» қосығында болса, «Пахтаабаттағы», «Максим Горький» колхозындағы тракторшылардың күнделікли турмысын сәулендендириу менен бирге «Батырлардай тракторын айдаған» мийнет майданындағы мәртлердин пидайы ерликлерин улығлайды. Олар «Ақ пахта—Алтын пахта» егип, «Ғөреклери түйнектей, үзип шыққан гүрбектей» пахта ғауашаларын өндирип атырған атыз азаматлары. Шайыр жәмийетимиз зәрүрликлерине айланған жаңа қөнигеликлерди ийелеуді жасларға мәсләхәт етеди. Капитан, тәрбияшы, муғаллим, лётчик (ушыушы), инженер хәм т.б. сыяқлы кәсип ийелери болыуды мақтаныш етеди («Жаслар»). Ол өз қаҳарманларының хәрекетлерин хәм жумыс нәтийжелерин халық тилинде жийи қолланатуғын гиперболизмлер менен байытыуға ериседи. Ана-тәбиятымыздың гүлтажына айналған Әмиүдәрәя хәққындағы бир қатар қосықлары усындай мийнетлердин сарқылмас дереги сыпатында шайырдың жүрегинен терең орын алған. Айымхан апамыздың сахнада атқаратуғын «Әмиүдәрәя» қосығының авторы Әмет Шамуратов екенлигин билейтуғын қарақалпақ жоқ десек артық айтқан болмаймыз. Қосық елимиз арасына таралыуы (тек елимиз емес, шет еллерде де) жағынан халық гимни типиндеги қосықлар қатарынан орын алады. Буннан тысқары, Әмет Шамуратов Ана дәрәямыз хәққында дәслепки қосықлар жазған шайырлардың бири. Оның бул басламасы соң өзін шайырман деп қолына көлем алған көпшилик дәретиушилердин темасына айланды. Хәзир ел арасында айтылып жүрген: «Мақтай берип, мақтай берип Әмиүдәрәяны шайырлар куртқан» деген хәзилнамай гәп бийкарға айтылмаған. Хәқыйкатында да хәзирге келип Әмиүдәрәяның хәр тамшы суы «ушығаның қыйқымы» болып қалды. Шайырдың «Булқып, шулғып аққан», «Асау Әмиўин» көриу бәршемиздин әрманымыз.

Әмет Шамуратов өз қосықларында халық аралық машқалаларды да бириншилерден болып көтерип шықты. Оның «Тынышлық қосығы», «Жаслар тилеги» сыяқлы бир қатар дәрәтпелери дүнья жүзинде болып атырған уақыяларға өз көзқарасларын хәм өзиниң атынан халқымыздың сезим-туйғыларын сәулендендириуге қаратылған. Ол қосықлары менен «Сайра тилим, жаңла дауысым, көкке уш» деп «уйқыдағы Африканы оятауға» талпынады. Сондай-ақ, Хинд жасларына, Қытай, Корея, Вьетнам, Түслик Америка жасларына азатлыққа шығыу сүренин таслайды. Әлбетте, хәр қандай шайырдың пикирлеу қыялы шеғара таңламайды. Алыс аймақлардағы, алшақ континентлердеги досларына

жанашырлык сезимин билдириүдүн өзи үлкен адамгершилик. Халкымыздың руўхый дүньясынан орын алған хасыл пазыйлетлердин бири — жанашырлык туйғынын шайыр қосықларында қайта жанғырыуы тәбийий халат болып табылады.

Ол аз да болса қосық жанрының хәзил-дәлкес түрінде, фельетон дәретіуіге өз үлесін қосты. «Уйқынды аш» қосығында шайыр Қәдір-имбет деген заманласының қыялпараз, жақсы нәрселерди хәүес ететуғынлығын, бірақ ериншек, жалқау екенлігін әшқара етеді. Адам рәхәтлениуі үшін мийнетін шегіуі кереклігін поэтикалық идея дәрежесіне көтереді. «Хабарың жоқ» қосығында бийпәрұалық, салқын-қанлылық, өзиникинен басқаларды писент етпеушілік сыяқты зиянлы минез-құлықтар әшқараланады. Бул қосықтар көлеминің кишилигине қарамастан эпикалық характерде болып, онда азын-аулық эпизодлар деталылар пайдаланылады. Белгили бир қахарманның образының айырым өзгешеликлерін дәретіуідегі избе-изилик принциптері сақланған. Идеаллық түйін қосықты жуўмақлаушы хызмет атқарып, шайырдың жеке көзқарасларын анық хәм толық сәулелендіреді.

Ол шайыр-аудармашы сыпатында А.С.Пушкиннің «Чадаевқа» қосығын, И.Крыловтың «Пил хәкимлик сүрмекте» тымсал қосығын қарақалпақ тилине аударып жәриялаған. Дүнья әдебиятынан орын алған классик шайырлардың шығармалары менен қарақалпақ оқыушыларын таныстыруу шайыр жасаған дәуір үшін дәстүрли машқалалардың бири еді. Бундай аударма шығармалар, бир тәрәпинен, басқа миллий әдебият үәкиллеринің дәретіуішилик қәбилетлеринің өзгешеликлерін түсиніуіге себепкер болса, басқа тәрәпи менен миллий әдебиятымызды қәлиплестириуіге хәм бекемлеуіге рауажландыруға белгили тәсир жасайтуғыны анық еді. Усындай әхмийетли мәселелерге көзи жеткен Әмет Шамуратов та заманлас қәлемлеслері қатары аударма іслері менен шуғыллана баслады. Ол ең жақсы шығармаларды қарақалпақ тилине аударыуды жобаластырып қойған еді. Бірақ биймезгил келген әжел шырмауығы бундай ийгиликли іслерди әмелге асыруға пурсат бермеді...

Әмет Шамуратов аз өмир көргени менен, ўақтында өнимли іслеп, изинде өлмес шығармалар дәретіуіге қәбилетли шайыр болды. Оның қосықларының идеялық бағдары халқымыздың турмыс тәшүишлеринен ажыралмаған халда ойымыздың, пикиримиздің мағызы болған халық дәретпелеринің дәретіуішилик дәстүрі менен тығыз байланыста қәлиплести хәм рауаж тапты. Дурыс, биз шайырдың қосықларында шегараланған жәмийеттің мәплерін гөзлеуіши идеялардың сәулелен-

генлигин бийкарлай алмаймыз. Бирак бул халат дәүир талабы екенлигин де еске алыуымыз керек. Буған айыплы Әмет Шамуратов хәм онын заманлас қөлемлеслери емес, ал жәмийетлик талап нормаларынын миллий санамызға үйлесимсизлиги айыплы. Буны биз ғәрезсиз-лигимизди қолымызға киргизген дәүирден баслап шын мағанасында түсинип атырмыз. Бизден бурынғы, өткен әсирдин 20—80-жылларында қағазларға қөлем төсеген дәретиўшилердин көпшилиги коммунистлик идеяның ағымында камал тапты. Ағысқа қарсы жүзиўдин хеш илажы жоқ еди. Егер табылып қалған жағдайда да олар куўдаланды, мантық-тырылып жиберилди.

Қандай жағдайда да биз миллий әдебиятымыз тарийхын үйрениў, ондағы жәмийетлик фактлерди илимий көзқарастан таллаў ҳуқықла-рына ийемиз. Биз шолыў жасап өткен Әмет Шамуратовтың поэзиялық дәретпелери хәм олардағы халықлық мотивлердин пайдаланыў мүмкиншиликлерин бахалаў бойынша билдирген пикирлеримиз усы ўазыйпамыздың гезектеги дәлили сыпатында көриниўи мүмкин.

ЭПИКАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРДИҢ ДАҰАМЫ

Әмет Шамуратов ысылған шайыр сыпатында өзин поэма жанрында да сынап көрди. Ол жасаған дәүирлерде поэма жазыў дәстүри жаңа-жаңа қолға алынып атырған, еле қөлиплесип үлгермеген, авторлардың тәжирийбелери де аз, көлемли шығармалар дәретиўге тәўсәкшлилик етиў қыйын ўақытлар еди. Бирак, кен қамтымлы, қоспалы сюжетли халық дөстанларының руўхында тәрбияланған, шайыр болып жети-лискен жасларымыз, солардың қатарында Әмет Шамуратов та өзиниң интеллектуал имканиятларын исенген халда ҳәрекет етип миллий әдебиятымызды поэма жанры менен байытыўға елеўли үлесин қосты. Оның «Бахытлы заман» поэмасы аўыл турмысын сәўлелендириўши сюжетлерден ибарат болып, тийкарынан тәрийиплеўши характерге ийе. Онда аўылдағы өзгерислер, шадлы турмыс, қызғын мийнет майданы шайырдың тили менен көтеринки руўхта сөз етиледи. Поэманың орайында, барлық ис қолынан келетуғын, епшил, дилўар, сазенде, қолынан кетпени түспейтуғын мийнеткеш 75 жасар Еримбет ғарры турады. Ол атызда ислеп атырғанлар түсликке шыққан ўақтында мәдений шертекте «Қолына тилла сазын алып» түрли намалар шертип, өткеннен гүрриң айтып береди. Бул мотивте халқымыздың бақсы-шылық өнериниң тәсири емин-еркин сезилип турады. Еримбет ғаррының сөзлери өткен замандағы халқымыздың басынан кеширген

қыйыншылықтарын сөз етиу арқалы, жаңа заманның абзалдықтарын ұлығлауға қаратылған болады. Әлбетте, бұл дәуір философиясы. Белгили бир жақсы ислерди анық тастыйықлау ушын ол шәртли түрде белгили бир ерси ислер менен салыстырылады. Бирак, шайырдың қолланған усындай усылын бизиң өтмишимиз тутасы менен қорлықта, азап-ақыретте өтти дегенди аңлатыушы факт ретинде түсинбеуимиз тийис. Ата-бабаларымыз орталығында ел басқарған азаматлар, төрешилик еткен бийлер, елин жаулардан қорғаған батырлар, Хатамтай байлар, қолынан гүл тамған өнерментлер, зергерлер, дийқанлар, шаруалар, кулласы бардамлы кәсип ийелери көп болған.

Деген менен коммунистлик идеологияның стандарт қәлиби, өтмишти қаралап, жаңа заманды қоллап-қууатлауға бағдарлағанлықтан артықша ой-пикир билдириудің хеш қандай илажы жоқ еди. Әмет Шамуратов та өз заманласлары қатары усы жолды тутты. Бирак оның поэмаларындағы бир өзіншелик бурыннан қиятырған миллий үрп-әдет, дәстүрлеримиздің, тарийхый-мәдений турмысымыздың поэма жанрын дөретиуде структуралық жақтан да, мазмунлық жақтан да, көркемдік жақтан да пукта пайдаланғанлығында болып табылады. Мәселен, поэманың қурылысы баянлап бериушиниң тили менен (жырау, бақсы), арнаулы саз әсбабының жәрдеминде атқарылады. Ал, мазмунында болса қарақалпақ халық ауызеки дөретпелеринен кең орын алған жанрлардан ертеклер, дәстанлар тилге алынады. Шәрьяр, Бұлбил-гөя, Қуртка, Қоблан, Тазна бала, Дәу пери хәм т.б. эпикалық қахарманлардың жақсылыққа болған хәрекетлери шайыр тәрәпинен «Қүдиретли күш халық күши» деп баҳаланады.

Поэмада Науайы, Коперник сыяқлы шахслардың ели ушын ислеген хызметлериниң бийкарланыуын ызалы еслеу мотивлери бизиң хәзирги ғәрезсиз жағдайымызда да әҳмийетли. Ол:

«Науайыны оқысаңыз
Ауайы боп кетесен» деп,
«Илмағайып жолға түссен,
Дозағына өтесен»

деп... деген ата-бабаларымыздың санасына қәлиплескен ойларды бурмаланыуының ақылға уғрас келмейтуғынлығына айрықша дыққат аударды. Шайыр Еримбет ғарры хаққында:

«Жерди көкти жаңлатады
Қолындағы тилла дуұтар...»

— деп поэманың көркемилік тәсірін жетилистириу үшін «Жердин үсти мақпал дөнип, Шөлистанлар шөхәр болды», «Көп түкірсе көл болады», «Көзди ашып жұмғанша биз, Алтын, гәўхәр қала салдық», «Жаз самалы ескенинде», «Кимлер шабан, кимлер шаққан, Басқыланыу кетти қызып», «Хәр ўақытта жалған айтпай, хақыйқатты сөйлеген» дегенге сыяқлы дәстанлық, нақыл-мақаллық хәм күнделикли турмыслық миллий ой-пикирлеримизди өз орны орнында шебер ислете билген. Поэма тийкарынан, шайыр жасаған дәўирдин машқалаларын сөз етиў менен, заманласларының сана-сезимлерин белгили бир бағдарға түсириўге, кәлиплестириўге хызмет етеди.

Шайырдың «Ақшолпан, Палман» поэмасы да аўыл турмысын тәрийиплеўге қаратылған болып, ол пидәкер азамат жигит-қызлардың «Ел басына ис түскен»деги ис-хәрекетлериниң унамлы нәтийжелерин, ўақыялар хәм образлар аркалы көркемлеп бериў нәзерде тутылған. Поэма «Кириспеге шекем» деген атама менен басланып, оған автор тәрәпинен жаңа структуралық қатнас жасалады. Онда поэма қахарманлары Ақшолпан менен Палманның сыртқы келбетлерин, ишки характерлик өзгешеликлерин ашып бериўге дыққат аударылған. Яғный, оқыўшыны алдын ала өз қахарманлары менен таныстырыў усылы қолланылған. Бундай жағдайлар тәрийип түринде дәстанлардың мазмунында көп ушырасады. Гүлайым, Гүлпаршын сыяқлы эпикалық қахарман қызларымызды тәрийиплеў дәстүри халқымыздың эстетикалық қәбилетлериниң жоқары дәрежеде екенлигин сәўлелендириў менен бирге соңғы дәретиўшилиқ тәжирийбелерди кеңейтиў, толықтырыў, раўажландырыў ушын да әҳмийетли болған. Мәселен, шайыр Ақшолпан ҳаққында:

Қыйылған қара қаслары,
Өңирине хасыл таслары,
Арқасы толы шашлары,
Күн нурына шағылысады.

Мираўуат әйлеп жүриси,
Жаныңызды алар күлкиси,
Қырқыншы қыздың бириси
Гүлайымдай болысады...

хәм т.б. усындай кеўлимизге таныс қатарлар менен поэмадағы портретлик машқалаларды әмелге асырыўда халықлық түсиниклер менен

байланыстырып, оны байыттыуға ериседи. Улыұма поэманың желиси хәр тәрәпке дөстәнлек дөретиушиликти усылларына тийкарланған. Мәселен, Палманның ауылласлары менен ел қорғау сапарына атлануы, урыста жүрип елине садықлық туйғыларын («Ел намысы ер болады, Ер намысы ел болады») терең хұрметлеуді, бир-бирине мөпдар батырлардың досласуы (Палман менен Ваняның дос болуы), қахарманлардың хат түриндеги сағынышларының баяны, қызғын саўашта жүрген батырлардың басына ис түскенде досларының жәрдемге келиуі, ауылдағы мийнет мәртлериниң (поэмада балықшылардың) жеңислериниң, фронт майданындағы жеңислер менен ушласып кетиуі, Жеңис заўқы, қахарманлардың елине қайтып кетиуі, Палманның қарындасының Ваня менен ушырасуы, мурат-мақсетлерине жетиуі сыяқлы сюжетлик трансформацияларды, мотивлик сәйкесликлерди атап өтиуимиз мүмкин. Булар дәстүрий эпикалық сюжетлердиң даўамланыу мүмкиншиликлери тастыйықлайды. Поэманың мазмунлық заманағойлиги хәм сол дәуирдеги ел басына түскен қыйыншылықларға қаратылуы, структуралық өзгешеликлер, редиблик усыллар, поэмаға көркем дөретиушиликти қатнас усы жанрдың миллий әдебиятымызда жаңа басқышта қәлиплесип киятырған айырмашылықларын белгилеу ушын да баҳалы.

Өмет Шамуратов А.С.Пушкинниң бир қатар ертеклерин қарақалпақ тилине аударып, миллий әдебиятымыздың эстетикалық хәм тәлим-тәрбиялық әҳмийетлерине, китап оқыўшыларының түсиник дүньясына, руўхый талғамларына унамлы тәсир жасаўдың тәрәпдары болды. Қалаберсе А.С.Пушкинниң ертеклик дөретпелери шығыс халықларының (түрклердиң-Х.Ж.) дүньяға көзқарасларына оғада жақын келеди хәм оқыўшыларымыз оларды өзлерине тез қабыл ете алатуғын да өзгешеликлери менен де дараланып турады. Шайыр усындай қолайлықларды ўақтында түсинип А.С.Пушкинниң «Өлген хан қызы менен жети батыр хакқында ертект», «Алтын қораз хакқында ертект» шығармаларына миллий поэтикалық сыпат бериўге еристи. Оның «Өлген хан қызы менен жети батыр хакқында ертект»те өгей ана менен өгей қыз хакқындағы халықлық түсиниклердиң шешими «сулыўлыққа таласуў» сюжетлери арқалы әмелге асырылады. Хан қызының хәдден зыят сулыўлығы өгей ананың қызғанышын қоздырып өгей қызды өлтириўге шекем барып жетеди. Лекин, ол қыз тирилип, ағайинли жети батырдың жәрдеминде сүйген жигити Елисейге қосытып, мурат-мақсетлерине жетиседи. Бул мотив — жетим қызлардың образларын сәўлелендиретуғын көшпели сюжетлердиң тәсиринде пайда болған, дүнья жүзине кең таралған өзгешеликлери менен ажыратып турады. Қарақалпақ халық

ертеклерінде де «жетім қыз» темасы жийи сөз етилип, олардың қыйыншылықтардан қутылыу арқалы бахытларына еріскендіктері бір қатар сюжеттік ұйғынласыуларды пайда етеді. «Алтын қораз хаққындағы ертек» те болса Додон ханның ақмақлығы, қыздың ақыл жолы менен душпанларының үстіннен жеңіске ерісіуі де бизін дөретиушілік тәбиятымызға жақын болған «Ақмақ патша»лар хаққындағы халықлық түсиниклер менен Бердақтың «Ақмақ патша»сының мотивтері менен сәйкес келеді. Шайыр бул ертектерди қарақалпақ оқыушыларына ұсыныуды таңлау барысында ұсы өз ара үйлесімділік тәрептеріне нәзер аударып, халқымыздың ой-пикирлерінің, сана-сезімдерінің, дүниетаныу көзқарастарының, дөретиушілік қабілеттерінің жоқары дәрежелі басқышта тұрғандығын қатаң дыққат-итибарға алғандығы сезіледі.

САХНАДА ХАЛЫҚ ТӘШҮЙШІ

Әмет Шамуратовтың сахналық шығармалары да халқымыздың күнделікті турмыслық тәшүйшілері менен сууғарылған, өз заманына ылайық темаларда сөз ететұғын, салмақты дөретпелерден ибарат. Оның «Арал қызы» пьесасы (үш акті, бес картиналы драма) 1930-жылдардың ақырында жазылған, сол жылдардағы Арал балықшыларының машақатты турмыс кешірімдерін, қыйыншылықтан қутылып, мақсетке умтылыушылық ықласларын, жаңа жәмийеттік тәсірлерді түсінге билиу имканияттарын, қарапайым адамдар арасындағы өз ара қарым-қатнастарды сәулендіріуге бағышланған. Пьесада миллий үрп-әдет дәстүрлеріміздегі ыңғайластырылған сахналық эпизоддар, ұшырма гәплер, нақыл-мақаллар жийи пайдаланылады. Пьесаның қыз-жигиттер айтысынан баслануының өзі оның миллий мотивтерге тийкарланғандығынан дерек береді. Жас келіншек Гүлзардың тилинен айтылған «Адам болсаң ер бол, Ерлік елдің дәулеті», Қайықтың дал бедеуге тенелиуі, қыздардағы ийбе, уят, ар-намыс туйғылары, қопал жигиттердің өзлеріне жараспайтуғын ерси хәрекеттерге бет буруылары бұрыннан дәстүрге айналып қалған фольклорлық ұсыллар менен диалогтар хәм монологтар түрінде баян етіледі. Қахарман образларын жаратуға бузақы кемпирдің қолайсыз хәрекеттерін дәстанлардағы мәстан кемпирдің қылмыстары менен сабақлас деп тән алыуымыз мүмкін. Қахарман Нарымбет мұхаббат мәселесінде сөзге ериуі («Батыр аңқау, ер гөдек»). Жолбарыс пенен жекпе-жегі (ертектерде әждархалар, үш баслы жыланлар хәм т.б.), қахарман қыйналған ұақытлары

досларының жәрдемге келиуі хәм т.б. мотивлер миллий дәстантарымыздың тураклы сюжетлик өзеклери болып ғана қоймай, сахналық шығармалардың қәлиплесіуі хәм раўажланыуы ушын да күшли өзлестірилген усыда хызмет етип атырғанлығының гүуасы боламыз.

Пьесада қарақалпақ халық қосығы «Қаракөз»дің Әжинияз шайыр қосықларының үлкен ықлас пенен атқарылыуын сахнаға ендириудеги бас мақсет автордың жеке мағлыұмат таңлаушылық қәбилетинен шыға отырып, шығарманың терең халықшыллығын тәмийинлейди.

Әмет Шамуратовтың бул сахналық дәретпесиниң идеялық мазмуны гейпара адамлар төрепинен бурмаланған үрп-әдет дәстүрлеримизди жана заманға ылайықтастырыу, мийнетке хәм мухаббатқа хұрмет пенен қарау, жоқары адамгершилиқ пазыйлетлерди қоллап-қууатлау сыяклы ийгиликли ўазыйпаларды әмелге асырыуға бағдарланған.

Халқымыздың эпикалық дәретпелериниң айырым үлгилерин сахналастырыуды баслаушылардың бири Н. Дәўқараев болды. Ол урыс жылларында «Алпамыс» дәстанының мазмунынан келип шығатуғын ўақыялар тийкарында усы атамладағы пьеса дәретти. Кейин бул исти Әмет Шамуратов даўам етип «Қырқ қыз» дәстанының сахналық вариантын ислеп шығыуға еристи. Бул вариант сонынан И.Юсупов төрепинен толықтырылып, қайта исленди хәм биргеликтеги авторлықта сахнаға усынды. Бирақ Әмет Шамуратов төрепинен исленген нуска тийкарғы нуска сыпатында оның аты менен жәрияланып жүр.

Пьеса тутасы менен қахарманлық руўхтағы батыр қызларымыздың ел қорғаудағы ерликлерин, душпанларына жеккөриушилиқ сезимлерин, досларына садықлық, аўызбиршилиқ туйғыларын сәўлелендириуте қаратылған. Дәстан ўақыяларының сахнаға «көширилиу» шеберликлери жүдә жуўапкершилиқлер менен әмелге асырылған. Дәстандағы Гүлайым образының тийкарғы өзгешеликлери толық сақланған, реал турмыслық ўақыялар аңызлар, монологлар менен бериледи. Гүлайымның Арысланға, Сәрбиназға, Отбасқанға қатнаслары да дәстандағыдан баскаша, нағыз сахналық мазмун алған сыпатлары менен көринеди. Бул дәстанның ўақыяларының хәм образларының жаңа мазмун алыу жағдайларын олардың түпкиликли халатларын бурмалау деген түсиникти аңлатпайды. Керисинше, оларды күшейтиуши, жаңа заманағөй руўх пенен байытыушы, раўажландырыушы өзгешеликлерге ийе.

Пьесада айтыс-жуўаплар, терме-толғаулар, нақыл-мақаллар орынлы-орнына шебер пайдаланылған. Миллий үрп-әдет дәстүрлеримиздиң садықлыққа, пәкликке, мәртликке қатнаслы төреплери ҳәр төреплеме терең ашып бериледи. Дәстанлардағы этнографизмлик эпизодлар

сахналық түс алып, тамашагөйлерге узақ өтмиштегі миллий турмыслық үрп-әдетлеримиздің жанымызға жақын, кеўлимизге қонымлы өзгешеликлерін жанғыртып турады.

Пьеса ел қорғау темасы оғада зәрүр болып турған бір пайытта жазылған, халқымыздың сана-сезимлерін руўхландырыушы, ұатан-пәрүар, инсанпәрүар туйғыларын уйғынластырыушы идеялар менен толы. Миллий қахарманлық мотивлердің жаңаланыу басқышларын ашып бериуши әмелий характерге ийе.

Әмет Шамуратовтың питпей қалған сахналық шығармалары да оның үй архивинде сақланады. Солардың айырымлары 1972-жылы «Қарақалпақстан» баспасы төрепинен жәрияланған «Шығармаларының толық жыйнағы» деген бір томлығынан орын алып, олар инсценировка деген сахналық жанр атамасы менен жиберилген. Хақыйқатында да китаптан орын алған «Бизиң бахыт», «Туўылған Украина ушын» сыяқлы атамалардағы инсценировкалар автор төрепинен үлкен сахналық шығармалар жазыу мақсетинде қолға алынғанлығы сезилип турады. Мәселен, «Бизиң бахыт» инсценировкасы бурынғы аўыр турмыслық кеширмелер менен басланады да жаңа жақты күн таңы атып киятырғанлығын, адамларды хадал мийнетке шақырыушы сүренлер менен даўам етиледі. Әлбетте, биз бул шығарманың коммунистлик идеологияның тәсиринде жазылғанлығын бийкарлай алмаймыз. Бирақ ел басына ис түсип, урыс басланған ўақытлардағы адамлардың бир-бирине жәмлесип, толығы менен ел қорғауға айланыуға таярланыу сахнасы халықлық лиризм менен толық сүүретленген. Онда:

«Қанжығадан қан тамып,
Үзенгиден суў кешип,
Алыскандай ўақ келди.
Тулпардың минип үстине,
Қүдиретли жарақ дәстине,
Алатуғын ўақ келди.
Ўатан ушын жан қыйып,
Билегине күш жыйып,
Батыр болар шақ келди».

деген жалынлы қатарлар душпанды жеккөриуши сезим-туйғыларымыздың миллий психологизм менен қандырылған үйреншикли уранларымыз болып табылады. Биз қөлеген қахарманлық дәстанларымыздан усындай руўхтағы қатарларды ушыратыуымыз мүмкин. Инсце-

нировка ел азаматларының урысқа атланыуы менен шекленип қалады. «Бизиң бахыт» деп белгиленген тема өзиниң толық идеялық шешимин таба алмайды. Автордың нәзеринде ең уллы бахыт ел қорғау, елди душпанлардан азат етип татлы, бийғәрез өмир кешириу бахты болғанлығы анық.

«Келешек қурылысы» инсценировкасы болса, музыкалы инсценировка түрінде, елимиздегі жаңалықтарды, әсіресе, Тақыятас гидро-электр орайының халқымыздың турмысындағы әхмийетин, зәрурлигин сөз етиуге бағдарланған. Онда жаңа техникалық жетискенликлер, Әмиүдәрьяның ауыл хожалығымызды рауажландырыудағы, санаат қурылыстарын қәлиплестириүдегі орны сахна минберинен турып көтеріңки руұхта үгит-нәсиятлаушы идеялар, авторлық шеберликлер менен бериледи. Шығарма инсценировканың талабына ылайық бир қанша атқарыушылары бар, мақсети, ұазыйпалары толық орынланған тутас сахналық дәретпе. Биз өз дәуирине тийисли машқалаларды ортаға алып шығалған хәр бир дәретиушини, сол дәуир басқышынан бахалап, оның кемшиликлери менен жетискенликлерине қылаплық қылмау тәрәпинде болсақ ғана, халқымыздың өтмиштегі тәғдирлерине терең хүрмет көрсеткен боламыз. Дурыс, хәзир хәммеси айдын, излеген затымыз алақаньмызда. Арадан ўақыт өткен сайын, өтмиш бизден алыслаған сайын кемпиликлеримиз кем-кемнен бадырайып көзимизге түсе береді, жетискенликлеримиз болса бизиң миллий руұхый, сиясий санамызды қәлиплестириүге, беккемлеуге, рауажландырыуға хызмет етеди. Демек, кемпиликлеримиз де, жетискенликлеримиз де жәмийетлик талаптарды орынлауда теңдей хызмет ете алады. Тек оларды дурыс түсине билиу хәм ийгиликли мәплеримизге бағдарлау бизиң тийкарғы ұазыйпамыз болып қалыуы тийис. Әмет Шамуратовтың халықаралық дослық идеялары темасына жазылған «Туўысқан Украина ушын» деген сахналық дәретпесинде белпили украин шайыры Тарас Шевченконьң Арал теңизи жағалауларында куўғында жүрген ўақытлардағы кеширмелери хаққында сөз болады. Бул тарийхый факт. Драматург өз ўатанынан «айыптары» ушын сүргин етилген шайырды өз елинде жүрип жәбирленип атырған пуқаралар менен сахналық диалогларға қосады. Оннан, ким қай жердиң азаматы болса да адам питкенниң дәрти, қайғысы, тәшўиши бир деген халықлық идея шығады. Пьесаның мазмуны адамның өзи «Жақты дүньяны курмаға, болмақ керек талабан» деген сүренге тийкарланған. Бундай бағдарлаушы ұазыйпалар хәзирги күндеги миллий ғәрезсизлигимизди қолға киргизіу жолындағы бас идеямыздың бири болғанлығы бәршеге мәлим.

Пьеса тамамланбай қалған. Деген менен, автордың алға қойған мақсеттерін анықлаушы ұақыялық факторлардың сахналық көріністері бізге мәлім дәрежедегі түсиник алыу, пикирлеу имканиеттерін бере алады. Мәселен, автор тарихта болған адамдардың образын үлкен сахнаға шығаруы нийет еткен хәм сахналық образлардың кәлиплесіу, рауажлануы басқыштарын іслеіп шыққан. Бундай тәжірийбе тарихта болған адамдардың сахналық образларын дәретиу тәжірийбесі қарақалпақ драматургиясы ушын, сол дәуирге ылайық жаңалық есапланады хәм биз Әмет Шамуратовты драматургия тарауында тарихый темадағы сахналық шығармаларға баслама іслеген хәм тарихый драматургия жанрын кәлиплестірген авторлардың бири сыпатында бахалағанымыз мақул болады.

Улыма, Әмет Шамуратов драматургия тарауындағы шығармалары менен өз халқының бахтын, өзімнің бахтым деп таныған, келешегінің гүл жайнауына толық ісенген хәм усы ісенімлерін жәмийет орталығында үтіт-нәсіяттай билеп, ғөрезсізлік, дослық, туысқанлық идеяларын қолының ушына көтеріп жүрген дәретиуші сыпатында көрінеді.

ТУРМЫСЛЫҚ ХАҚЫЙҚАТЛЫҚТЫҢ КӨРКЕМ ҮЛГИЛЕРІ

Әмет Шамуратов өткен әсирдің 30—40-жыллары көплеген әдебий көркем дәретиушілер қатарында өзін прозалық жанрларда да сынап көрді. Бул дәуір миллий әдебиятымыз тарихында жанрлардың кәлиплесіу басқыштарын белгілеуші өзгешеліктері менен дараланып, оларды илажы болса көбірек әмелге асыруға ықласлы авторлар жетілісіп шықты. Мәселен, Ж.Аймурзаев қосықлар, поэмалар, сахналық шығармалар жазуы менен биргелікте 1941-жылы өзінің «Қууат» атлы повестін жәриялады. Кейін көлемлі романларды да дәретиуге ерiстi. Қарақалпақ прозасында гүррің жанрының тырнағын қалаған Н.Дәуқараев буған шекем «Көп күнлердің бири» (1929), «Партизанлар» (1936), «Интернатта» (1939) сыяқлы дәретпелері менен белгилі еді. Мырзағалий Дәрибаев 1940-жылы «Мыңлардың бири» повестін жәриялады. Асан Бегимовтың қосықтары менен прозалық шығармалары баспасөз бетлерінде жарық көрді. Усындай көплеген жас авторлардың арасында Әмет Шамуратовтың «Ески мектепте» повесті менен «Менің жолбарыслар менен ушырасыуларым» деген атамадағы балаларға арналған гүрріндер дүркині айрықша орын ийелейді. Ізертлеуші кәніге Ж.Нарымбетовтың «Әмет Шамуратовтың табыслары бөрінен

де көбірек оның прозалық дәретпелеріне байланысly болды» деген пикирі орынлы айтылған, қоллап-қуғатлауға арзыйтуғын шешімлерге иіе. Әмет Шамуратовтың қайсы прозасын алып қарасақ та, олардың бас қахарманы өзі, өзінің образын сәулендендіріу барысында жәмийетлік орталықты қамтып алып, пүтин бир дәуірлік көзқарасларды ықшам хәм анық баян ете алатуғын қәбилетке иіе автордың өзгешеліклерін көре аламыз. Дәретіушілік дәстүріне бундай авторлық қатнас прозадағы лиризмді күшейтіу менен бирге, образлардың ашылыу басқышларына қолайлықтар енгізіу менен сюжеттік избе-излікті уйғынластырыуға жағдай жаратып, үйреншіккі композициялық тутаслықтың жаңаша усулда ісленіу зәрүрліклерін келтиріп шығарады. Әмет Шамуратов қарақалпақ әдебияты тарийхында усындай өзінше жол таңдап, оны бириншилерден болып сапалы әмелге асырған новатор-автор болып табылады. Дәретпелердегі екінші, үшінші беттен баянланатуғын уақыялық факторлардың орнына биринші беттегі қахарманның «Мен»и көркем әдебий дәретіушілік усыллары менен байытылған уақыяларды тәрийиплеуші характерге иіе болады. Әмет Шамуратовтың прозасының мазмунлылығы да усындай өзгешеліктері менен бахалы.

Әмет Шамуратовтың тамамланбай қалған көлемлі, кең қамтымлы прозалық шығарма жазыу үшін баслаған дәретпеси «Муғаллима» деп аталады. Оның бир қанша бөлімлері ғана табылып, 1972-жылы «Қарақалпақстан» баспасынан шыққан шығармаларының толық жыйнағында жәрияланған. Деген менен бир неше бөлімлерден ибарат болып, тек биринші, екінші бөлімлері ғана «Культоход» деген атама менен романның яки повестьтің басламасы сыпатында сәуленеді. Қалған бөлімлерінде бул бөлімшелерді дауамлаушы мазмунға ылайық деп бахалау қыйын. Сонлықтан оларды өз алдына гүрриндер түріндегі шығармалар деп тән алғанымыз макул. «Культоход» пенен «Муғаллима» шығармасының кирисиу характеріндегі уақыялары устазлар менен шәкіртлер (муғаллимдер менен оқыушылар) араларындағы қатнастарды, сол дәуірге ылайық билимлендіріу тарауындағы хәр қыйлы машқалаларды сөз етіуге бағдарланған. Муғаллимлердің оқыушылары менен тек мектеп партасында ғана емес, ал, олардың бос уақытларында да бирге болыу зәрүрлігі, оқыушыларға бәрқулла ғамхорлық етіу жуаңкершілігі жүкленетуғынлығын бас тема етіп көтерген. Шығармадағы уақыялар балалардың жазғы демалысқа шыққан уақтындағы мәдений сейиллер өткеріу, олардан алған тәсірлері көркем тәрийиплеулер менен дауам етиледі. Қахарманның Орынбор қаласынан

өз елине қайтып киятырған поезддағы хәм пароходтағы тәбият өзгерислерине, адамлардың хәрекетлерине болған көзқараслары, руўхый сезим-туйғылары өз тили менен берилген. Автордың Орынбор қаласында тәлим алып қайтқаны хаққындағы мағлыұматлар оның өмирбаянынан орын алған. Демек, бул шығарма қахарманының прототипи де өзи. Автордың өз басынан кеширген ўақыяларының тийкарында жазылған. Тилекке қарсы, ўақыяларды жетилистириўге саға ашылғанда изи даўамланбай қалғаны өкинишли. Бундай жағдайлар жазыўшы-шайырлардың өмириндеги тосаттан болған, күтилмеген тәғдир сокқысының тәсири менен болатуғын үйреншикли халат есабында қабыл етиледи.

Жазыўшының «Алты жылдан кейин ақырзаман» гүрриңинде дин ўәкиллериниң қәуипли ғаўасат таратыў жолы менен адамларды өзлерине қаратыў, изине ертиў тилеклери хаққында сөз етиледи. Бул гүррин де тамамланбай қалған, тек Кутлымурат пенен Есмурзаның алты жылдан кейин ақырзаман болыўы мүмкин бе, мүмкин емес пе деген сырды билюў нийетлери менен жуўмакланып қалады. Автордың «Таза қоныста» гүрриңинде өзи хәм өз шаңарағының тәшўишлери туўралы баян етилип, сол дәўирдеги жер ийелериниң пақыр-пуқараларға болған турпайы қатнаслары хаққында сөз болады. Оның «Бурынғы қазыў тәртиби» гүрриңинде Әўезхан хожаның хызметинде жүрген адамлардың тәғдири Тилеўмураттың образы менен сәўлеленип, байлардың мийримсизлик, зорлық-зомбылық хәрекетлери барынша ашқараланады. «Тазагүл» гүрриңинде болса жазыўшы өзи жасаған дәўирдеги турмыс жаңалықларын, мәдений жаңалықларды, социал-экономикалық жаңалықларды Төрткүлде аўыл хожалығы жумыслары бойынша тәлим алып келген қыз Тазагүл, пахта заводы механиги Сергей Иванович Светлов, мийнет алдынғысы Емберген образлары арқалы ашып бериўге хәрекет етеди. Бул гүррин де тамамланбай қалған. Жазыўшының шала қалған тағы бир гүрриңи «Қанлыкөл» деп аталады. Бул гүррин идеялық жақтан шайырдың «Бахытлы заман» поэмасының мазмунына сәйкес келеди. Узақ өтмиштин хәм хәзирги заманның ўақыяларын контрастлық усылда сүўретлеп бериўди жазыўшы өз алдына мақсет етип қояды. Бирақ гүрринниң қыскаша басламасында бул идеялар еслетип өтиледи де, образларды хәрекетке келтириўши мағлыұматлар болмағанлықтан шекленип қалады. Деген менен, Әмет Шамуратовтың тамамланбай қалған прозалық дөретпелери, өзлериниң шегараланып қалғанлығына қарамай, сол дәўирдеги халқымыздың сана-сезимлериниң пикирлеў қәбилетлериниң, дөретиўшилик ықласларының тәсиринде

жүзеге келген руўхый умтылысларының нәтийжелеринин бири дәрежесинде бақаланады.

Жазыушының балаларға арналып жазылған тағы бир шығармасы «Мениң жолбарыслар менен ушырасыуларым» деп аталады. Бунда дәстанларда жийи ушырасатуғын фантастикалық элементлер орын алған. Соған қарап биз бул гүрриндер дүркимин фантастикалық дәретпе деп айта алмаймыз. Бирак, олардың мазмунына фантастикалық пикирлеудин қосылыуының өзи миллий әдебиятымыздың имканиятларының тағы бир жаңа жанр-фантастика менен байыу мүмкиншиликлеринен саңлақ береді. Усыған қарағанда рус тилин жақсы меңгерген жазыушы дүнья әдебиятларындағы фантастикалық дәретпелерди оқып танысқан хәм оларды қарақалпақ балалар әдебиятында пайдаланыуды нийет еткен болыуы керек. Бирак бул гүрринлердин жуўмақлары фантастикалық баянлау усыллары менен емес, ал, реал турмыслық ўақыялар шеңберинде шешиледи.

Гүрриндер дүркиминин сөз басында автор, ата-бабаларымыздың әлимсактан киятырған аңшылық кәсібине терең дыққат аударып, оған зерүрли болған психологиялық атрибутларды атап өтеди. Солардан автор сабырлылықты, мәртликті, хеш нәрседен қорқпаслықты айрықша ажыратып көрсетеди. Бул түсиниктин халқымыз таңлаған усылда берилиуі айрықша әхмийетли. Ол:

«Талап етсен талпынып,
Хәр нәрсеге жетесен.
Қандай қыйын өткелден,
Хәмелин тауып өтесен.
Мәртлик түби муратты,
Дегенине жетесен.

Тәуекел түби қайықты,
Минесен де өтесен.
Қайғы түби тунғыйық,
Батасаң да кетесен»...

дегени сыяклы халық дүрданаларын пайдалануы арқалы өзинин алға қойған ұазыйпаларын муқият тастыйықлауға ериседи.

Гүррин дүркими бастан-аяқ автордың өзинин басынан өткерген ўақыяларға қурылған. Онда «Жолбарыс аўлауға дәслепки шығыуым», «Қорқынышлы үш күн», «Жолбарыс тырнағында», «Кәуендершилиқ»,

«Жолбарыстың баласын өлимнен кутқардым», «Жолбарыс пенен айкастым», «Ғаз атпаға барғанда», «Жолбарыстың түйеге минтенин көрдің бе?», «Менменлик зауалы», «Жолбарыс мениң сәлемимди алды» сыяқлы қызықты кеширмелерден ибарат сюжетлер менен эпизодлар эстетикалық хәм этикалық руұхта баян етилген.

Әмет Шамуратовтың бул гүрриндери қарақалпақ әдебиятын қәлиплестириүде хәм раўажландырыўда үлкен орны бар салмақты дәретпелер болып табылады. Әдебиятшы Ж. Нарымбетовтың бул туўралы «Бул гүрриндер қарақалпақ балалар әдебиятының дәслепки табысларын қурады хәм соңғылықта бул тараўдың өз алдына айырым жанр болып қәлиплесип раўажланыўына күшли қозғаў салды» деп айтқан пикирин жазыўшының дәретиўшилиқ шеберликлерин анықлаўдағы дәл хәм анық берилген баха деп есаплаймыз.

Гүрринлер дүркиминдеги ўақыялардың реаллық катнасы мәселелери гейпара қәнигелер, алымлар арасында гүман турғызып жүргени де мәлим. Бул таңланыўды талап етпейтуғын тәбийий ҳалат. Себеби, ким болса да «әспирим бир өзи жалғыздан-жалғыз жолбарыслар менен ушырасып қалғанда оннан қутылып, аман қалыўы менен турмай, бәрқулла жеңиске ерисе береді» деген ойлар сарсаңында қалыўы мүмкин. Егер биз балалар әдебиятының тәбиятына нәзер тасласак, бундай ойлардың бийкар екенлигине көзлеримиз жетеди. Дүнья жүзи балалар әдебиятынан орын алған ең таңламалы шығармалардың барлығында да фантазиялық элементлердің кең қолланылыўы турмыста дәстүрий тәжирийбеге айланған. Балалардың қыялын фантазиясыз сүўретлеў оғада зеригерли, олардың қыяллаў қәбилетлерин қанаатландырмайтуғынлығы анық. Балалардың кеўиллерине түртки салыўды ойлаған ҳәр бир жазыўшы өз мүмкиншиликлерине қарап аз да болса оларға фантазиялық сайқал бериўге таяр турады.

Бирақ, жазыўшы бул ўақыяларға реал турмыслық мазмун бериўди баспылыққа алып, оларды исенимли деталылар менен дәлиллеўге ҳәрәкет етеди. Бул мәселеде де халық аўызеки дәретпелери руұхындағы мәртлик, епшиллик, зийреклик, илаж табыўшылық сыяқлы фантазиялық элементлер менен қандырылған бир қатар батырларға тән пазыйлетлер эпизодлық характердеги жаңаланыў менен көзге түседі. Автордың бас мақсети, балалардың қыялына қанат болып, оларды алыс-алыс қыяларды шарлаўға қаратылған. Олар ойлы-қырлы өмир жолларынан жығылмай, сүрникпей аман өтиўи ушын имканиятлардың мол екенлигин сәўлелендириўши факторлар менен толықтырылған.

Жазыушының «Ески мектепте» деп аталған повести Карақалпақ әдебиаты тарихындағы мазмунлық, көркемдік және идеялық жақтан жетіліскен, миллий дәретіушілік дәстүрлериміздегі салмақты шығармаларының биринен есапланады. Повесть 1930-жыллардың ақырында жазылып, 1940-жылы әдебий альманахтың 3-санында жарияланған. Кейін бул шығарма бир неше мәртебе жазыушының «Таңдамалы шығармалары» топтамаларынан бир томлық кітаптарынан (1963, 1972, 1992 жж. «Қарақалпақстан» баспасы) орын алған. Повесть рус тилине аударылып «Наука и религия» журналында жарияланыуы 60-жыллардағы карақалпақ әдебиатының айрықша жетіскендіклеринин бири болды. Усы аударма «В строй школе» деген атамада «Мои встречи с тиграми» деген гүрриндер дүркіми менен биргеликте 1969-жылы «Қарақалпақстан» баспасында жарияланды. Повесть миллий дәретіушілік шеңберимізден шығып, басқа көплеген халықлардың кітап оқыушыларын өтмиштегі турмысымыздың айырым өзгешеліктері менен таныстырыуға жол ашып берди. Шығармадағы көтерілген мәселе, Орта Азия халықларының тарихый турмысы менен тығыз байланысly болған машқалаларды диний билимлендириу тарауындағы бийпәруалықларды, бурмалаушыларды, пайдакүнемлерди, дөмегөйшілерди сөз етиуге бағдарланған. Бул мәселеде көплеген қоңсылас халықлардың әдебиатында өзлерине ылайықly түрде сәуленген. Гейпаралары роман, повестылерде, драмалық шығармаларда сюжетлик хызмет атқарса, айырымлары эпизодлық ямаса баянлап беріушілік дәрежесинде ғана көринип жүрди. Әмет Шамуратовқа шекем ески мектеп машқалаларын әдебий-көркем сәулендириу илажлары арнаулы түрде қолға алынған емес. Буннан тысқары, повесть карақалпақ әдебиатында пайда болып атырған жаңа жанрды баслаушы және қәлиплестириуші өзгешеліктері менен де дараланып турады. Бул тууралы уақтында академик М.Нурмухамедов повестти «Хәзирги карақалпақ прозасындағы ең жақсы шығармалардың бири» деп бахаласа, кәниге изертлеуші Ж.Нарымбетов «Повесттин унамлы тәрепи бөринен де бурын ондағы уақыя, эпизод образлы сүүретлеу қураллары және көркем детальлардың оғада пукталык пенен таңлап алынғанлығында, характерлердин қатаң избе-изликте рауажланып және жетілісип отырыуында көринеди» деп шығарманың жазылуы барысындағы авторлық шеберліклердин әхмийетлилигине терең дыққат аударады. Хақыйқатында да автор таңдаған тема, жазыушының өзинин және заманласларының басынан өткерген кеширмелеринен ибарат болып, ондағы сөз етилетуын уақыялық мағлұматлардың анықлығы повесттин түсиники, тартымлы, ықшам жазылуына

себепши болған. Повесть қахарманлары — балалар менен мектеп моллалары арасындағы қатнастар, ата-аналар хәм басқа да аўыл турғынлары менен моллалар араларындағы қатнастар миллий турмысымыздан орын алған реал ҳақыйқатлық негизинде сәўлеленеди. Моллианың балаларды оқытыў усыллары, молланың жәрдемшиси қәлпениң атқаратуғын ўазыйпалары, тәлим алыўшылардың ҳәр қайсысының жеке психологиялық характерлери бир-бири менен байланыспайтуғын бослықты пайда етип, ески мектептің пүткіллей әҳмийетсизлигин ўақыялар хәм образларды кем-кемнен тереңлестириў жәрдемінде әмелге асырыўға ериседи. Мәселен, оқыўға барғанда қолына қарайтуғын молла, апарған жумалағың болмаса берилетуғын жаза хә демей-ақ бас қахарманды қыйын аўхалға салып қояды. Әўлийе-әнбиялардың руўхларына оқылған пәтияға қол көтермеген баллардың жазаға тартылыўы, Абылла ғаррының ақлығын моллаға тапсырыў мәресимин, Гүлпаршынның аўырған шақалағын моллаға әкелип емлетиўи, өлген нәрестениң жаназасына молланы шақырып келгендеги немқурайлылық, өзлерин қәпесте сезинип жүрген балалардың молла шығып кеткеннен кейинги ҳәрекетлери, ҳәр қыйлы балалар ойынларында айтылатуғын айтымлар, суўға шомылғанлары ушын молла тәрәпинен жаза алыўлары, үй жумыслары, базардағы ўақыялар, ийт таластырыў, мәйек урыстырыў, қораз урыстырыў, хайтлық байрамлардағы саўғалар ысырапқорлығы, қорасындағы жалғыз сыйырдың хайтқа сойылыўы, мешитке жыйналған садака инамлардың қахарман психологиясына кери тәсирлери, диний оқыўлық китаплары: «Әптийек», «Куран», «Суўпы-Аллаяр», «Шарки-тап» хәм тағы басқа тәлимлер бойынша балалардың бир-бирин сынап көриўге умтылыўлары, олардан ҳеш нәрсе үйрене алмай атырғанларын анықлаўшы факторлар, ҳажы сапарына жыйналған қәрежет жәрдемлердин арқасында молланың өзине меншик дүкан ашып алыўы хәм тағы басқа ўақыялардың сүүретлениўи тиккелей ҳақыйқый турмыслық ўақыялар болып табылады. Повестьте образлардың ашылыўы менен бир қатарда сол дәўирдеги жәмийетлик көзқараслардың тәсириндеги ўақыяларға да кең орын ажыратылған. Жазыўшы алыс түпкирдеги бир мектеп арқалы, барлық ески мектеплердин жағдайларын дәўирлик хәм жәмийетлик көзқарастан дәлиллеп бериўге ерискен. Ески тәлим-тәрбия усылларының ҳәзирги дәўир ушын жарамсызлығын тәрбияшылардың әдалатсызлығын, немқурайлылығын, саўатсызлығын сыпатлап бериўши, шәкиртлердин ески мектептен бийзар болыў себеплерин тастыйықлаўшы фактлерди көркемлестириў менен миллий әдебиятымызды тағы бир жаңа тема менен байытыўды әмелге асырды.

Повесть уақыяларының дин уәкиллеринин бийпәрўалықларына қаратылғанлығы жазыушының динди мойынламауынан емес, ал, динди бурмалаушылардың олардан пайда көріушілердің хәрекетлерине қарсы, инсапсызлықтарын, нәпсиқойлықтарын әшқаралаушы мақсетлерден ибарат деп түсиниуимиз макул болады. Себеби, жазыушы келтирген фактлер: пәтия беріу, садақа беріу, хайтлық мөресимлердегі хәр қыйлы инамлар, хажы сапары реликтлик исенимлер дәрежесінде бийқарланбайды. Керисинше, оларды өз пайдасы ушын өзлестириушілердің ерси қылықтарын пап стіу нәзерде тутылады. Усының өзи де миллий дәстүрли көзқарастан жазыушының дин мәселесінде белгили-баслы позицияға ийе болғанлығынан дерек береді.

Повестьтиң тағы бир әхмийетли тәрәпи, бизиң хәзирги күнимиз ушын зәрүрли болған диний терминлердің, диний дәстүрлердің, халықлық түсиниклердің буннан бир әсирге шамалас бурынғы жағдайларының сәўлеленип қалыуында болып табылады. Повесть мазмунларынан умыт болған диний терминлерди, гейпара бизге белгисиз хәм түсиниксиз дәстүр қалдықтарының излерин, хәттеки, хәзирги турмысымызға араласыуға урынып атырған фундаменталистлик хәм экстермистлик идеялардың әпиуайы түрлеринин белгилерин ушыратыуымыз мүмкин.

Жазыушы повестьке эстетикалық мазмун беріуде ең биринши гезекте ески мектепте тәлим-тәрбия алыудың нәтийжесизлигин ашып беріуге бағдарлайды. Бас қахарманды ески мектептен пүткиллей түңилтеди. Яғный, жазыушы өз оқыушыларына турмыстың кери тәсирлерин сыпатлап беріу арқалы, жаңа ғалаба саўатланыу барысындағы исленип атырған заманагөй илажларды әмелге асырыуға шақырады.

Повесть бастан-аяқ турмыс ҳақыйқатлығына тийқарланып дәрәтилген. Онда ойлап табылған яки фантазиялық характердеги сюжетлер жоқ дерлик. Шығарма усы тәрәпи менен де қарақалпақ әдебияты тарийхындағы реалистлик пикирлеу мүмкиншиликлеринин бетин ашып берген хәм миллий дәрәтиушилик шеберликлеримизди жанрлық, көркемлик жақтан байытыушы өзгешеликлері менен көринеди.

Әмет Шамуратовтың тағы бир дәрәтиушилик табысларының бири, қарақалпақ әдебияттаныу илимине хәм шығармаларға сын пикирлер билдириу уқыплылығына ийе болыуы менен де көринеди. Ол өзи хәр қыйлы жанрлардағы шығармалар дәрәтиу менен биргеликте, миллий көркем әдебий дәстүрлеримиздің буннан былай да раўажланыуы ушын зәрүрли болған талаптарды хәм олардың әмелий илажларын бириншилерден болып ортаға шақырыуға еристи. Мәселен, ол «Қарақалпақ

әдебияты 20 жылда» деген жуумақлаушы мақаласында, миллий әдебиятымыздың соңғы 20 жыл ишінде қолға киргизген жетискенликлери, кемшиликлери ҳаққында сөз етип, алдағы турған ўазыйпаларды да кеңнен белгилеп өтеди. Қарақалпақ әдебиятының қәлиплесиўине күшлии тәсир жасаған халық аўызеки дәрәтпелериниң әҳмийетине дыққат аўдарып, халқымыздың басынан кеширген тарийхый жәмийетлик турмысынан мағлыұматлар келтиреди. Ал, «Николай Васильевич Гоголь» мақаласында болса, дүнья жүзилик әдебиятта белгили орны бар дәрәтиўшиниң шығармалары менен қарақалпақ оқыўшыларын таныстырыўды бас мақсет етип қояды хәм оны салмақлы, ири баслы шығармалары туўралы пикирлер билдирип, белгили жазыўшылардың дәрәтиўшилик тәжирийбелеринен үлги алып, қарақалпақ әдебиятын миллий бағдарда толықтырыў мүмкиншилиги мол екенлигине дыққат аўдарады.

Әмет Шамуратовтың қысқа өмири ишінде жазып үлгерген мақалалары оғада шегараланған болыўына қарамастан, соңғылықта усы тараўдағы жумыслардың қәлиплесиўине баслама болды. Белгили бир шығармаға пикирлер билдириў, рецензиялар жазыў, сын мақалалар дәрәтиў сыяқлы бир қатар илимий-әмелий бағдардағы бақлаўлар, изертлеўлер жүргизиўдиң зәрүрликлерин, миллий-әдебий критикалық пикирлеўдиң өз алдына жаңа талаплар қойыўды талап ететуғын жанрлық сыпатларын ашып бериўге еристи. Жазыўшы жеке дәрәтиўшилик қәбилетлерин бекемлеў менен бирге, қарақалпақ халық фольклорының айырым үлгилерин жыйнаўшы хәм жәрияланыўшы сыпатында да көрине баслады. Оның тиккелей басшылығы менен қарақалпақ халық дәстаны «Қырк қыз» жазылып алынды. Дәстанның сахналық вариантларын ислеп шығыўға да усы қызығыўшылығы тийкар болды. Қанлыкөлли Қуламет жыраўдан «Шәрьяр» дәстанының жазылып алыныўы Әмет Шамуратовтың халық дәрәтпелериниң ғәзийнелерине болған ықлас хүрметиниң нәтийжелери деп түсиниўимиз лазым. Оның жазып алған усы ски дәстаны да бир неше мәртебе қоңсылас түркий тиллес халықларының хәм рус тиллерине аўдарылып, миллий дәрәтиўшилик мәдениятымыздың абырайын асырыўға хызмет етип киятыр.

Әмет Шамуратов қарақалпақ классикалық әдебияты ўәкиллериниң айырым дәрәтпелерин халық аўзынан жыйнаўға хәм жәриялаўға белсене қатнасты. Бул истиң ең әҳмийетли тәрәпи, Күнхожа, Әжинияз, Бердақ сыяқты шайырларымыздың қосықларын ядқа билетуғын адамлардың олар тири ўақтында жазылып алыныўына айрықша итибар берилгенлигинде болып табылады. Себеби, әўладлар өзгерген сайын, умыт

болып кетиуі мүмкін болған поэтикалық дүрданаларымыз Өмет Шамуратов хәм оның заманлас кәсиплеслериниң пидайы, қалыс хызметлериниң арқасында қайта тикленди. Миллий руўхый қәдириятларымыздың сепсип кетиуиниң алды алынды. Усындай өз ўақтында исленген мийнетлер тийкарында енди биз миллий әдебиятымыздың тарийхын, қәлиплесий, раўажланыў жолларын толық хәм анық бақалаў имканиятларына ийемиз. Халық аўызеки дәретпелери болсын, қай-қайсының да жыйналығу хәм жәрияланығу жаңа миллий әдебиятымыздың хәр тәрәплеме раўажланығуына, көркемлик хәм жанрлық жақтан байып барығуына күшли тәсир жасайды. Коммунистлик сиясаттың қыспағында турып халықтың ядына, сана-сезимлерине арқа сүйеп дәретиўшилиқ пенен шуғылланығу дәстүри Өмет Шамуратовтың да әмелий илажла-рының тийкары болды десек артық айтқан болмаймыз.

Өмет Шамуратов дәретиўшилиқ жумыслары менен бир қатарда шөлкемлестириўшилиқ жумысларын да өз ара биргеликте алып барығуға миясар болған жеке-сийрек жәмийетлик искерлердиң де бири болып табылады. Ол әпиўайы муғаллимнен мәмлекетлик басқарыў лаўазым-ларына шекем өсип жетилискен уқыплы, истиң көзин билетуғын қәниге сыпатында да изги әўладлардың иззет-хүрметине ылайық хызмет етти. Ол билимлендириў тараўларында китапханалар бойынша инспектор, Қарақалпақстан баспасының жуўаплы редакторы, көркем әдебиятлар бөлиминиң баслығы, Өзбекстан мәмлекетлик баспасының көркем әдебиятлар бөлиминиң директоры, Қарақалпақстан халық комиссарлар кеңесиниң баслығы, Тил хәм әдебият илимий институты директорының орынбасары, Қарақалпақстан жазыўшылар аўкамының баслығы, Нөкис қалалық партия комитетиниң секретары лаўазымларында хызмет атқарып жәмийетимиздиң мәдений-тарийхый жақтан беккемлениўине хәм раўажланығуына өз үлеслерин қосты. Ол қандай басшылық жумысларды алып барығуына қарамастан, оның дыққат орайында әдебий көркем дәретиўшилерди қоллап-қуўатлаў, олардың дәретпелерин қошаметлеў, таңлаўлар тийкарында көзге түскен жаслардың дәретиў-шилиқ уқыплылықларын асырығуға илажлар көриў, эстетикалық туйғыларын байытығуға, сана-сезимлерин руўхый жақтан жетилис-тириўге тәсир жасайтуғын имканиятларды иске қосыў сыяқлы ийгиликли ўазыйпалар турды.

Усындай жуўапкершиликти үлгергенинше әмелге асырған Өмет Шамуратов бүгинги күнде, қарақалпақ әдебияты тарийхында белгили орны бар шайыр, жазыўшы, драматург алым сыпатында кәсиплес

шәкиртлериниң орталығында үлкен хұрмет пенен тилге алынады. Оның көп ғана басламалары, образлар дәретиўдеги өзіншелikleri, шығарманы көркемлеўде халықлық усыллардан пайдаланыў шеберликлери, заман талапларына сай идеяларды көтерип шығыў уқыплылықлары ҳазирги ғәрезсиз мәмлекетимизди беккемлеў ушын да хызмет ететуғын, оның талапларына жуўап беретуғын өзгешеликлери менен дараланып турады.

ЭПИКАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРДИН ДАУАМЫ

(Ә. Шамуратовтың "Қызыл қан" романына негізделген)

МАЗМУНЫ

Қосықтарда халық лапызы (Әмет Шамуратовтың қосықтары хақында)	3
Эпикалық дәстүрлердің дауамы	19
Сахнада халық тәшүйиші	23
Тұрмыслық хақықаттықтың көркем үлгілері	27

Ж. Хошниязов

ЭПИКАЛЫК ДӘСТҮРЛЕРДИҢ ДАҰАМЫ

(Ә. Шамуратовтың 100 жыллық юбилей сәнесине бағышланады)

«Билим» баспасы
Некис — 2013

Редакторы *Р. Палуаниязова*
Көрк. редакторы *И. Сержанов*
Тех. редакторы *З. Алламурастов*
Операторы *К. Атабаев*

Лицензия: Ал № 108, берилген уақты 2008-жыл 15-июль.

Оригинал-макеттен басыўға руқсат етилген уақты 18.11.2013. Форматы 60x84 $\frac{1}{16}$. Тип «Times KRKP» гарнитурасы. Кегль 10. Офсет усылында басылды. Көлеми 2,5 б.т. 2,32 шәртли б.т. 2,46 есап б.т. Нускасы 500 дана. Буйыртпа № В-49.

«Бишим» баспасы, 230103. Нөкис қаласы, Қарақалпақстан көшеси, 9.

«FARMA PRINT NUKUS» ЖШЖ типографиясында басылды.
Нөкис қаласы, А. Досназаров көшеси, 18-жай.

*Жалғас Хошниязов — филология
илимлериниң кандидаты, Өзбекстан
хәм Қарақалпақстан жазыўшылар
аўқамының ағзасы, шайыр, жазыўшы.
Қарақалпақ фольклоры тарийхын хәм
хәзирги дәўир әдебияты мәселелерин
иззертлеў менен шуғылланады. Бир-
неше илимий монографиялардан,
көркем дәретпелерден ибарат поэти-
калық, прозалық китаплардың хәм
аўдармалардың авторы.*

ISBN 978-9943-4187-8-3

«БИЛИМ»